

SULTAN II. BAYEZİD

Sultan II. Bayezid

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayınları, No: 94

ISBN: 978-605-81541-9-3

Editörler:

Beytullah KAYA

İÇİNDEKİLER

II. BAYEZİD DÖNEMİ SİYASAL HAYAT	1
Prof. Dr. Beytullah KAYA ¹	1
1. II. BAYEZİD DÖNEMİ	1
1.2. İki Varis Bir Taht:.....	2
2. Osmanlı Devleti'nin Batı Yönündeki Seferleri:	5
2.1. Lehistan Seferi	6
3. Osmanlı Memluk İlişkileri:	6
4. II. Bayezid Dönemi Batı Siyaseti:	8
5. II. Bayezid Dönemi Haçlılar ve Venediklerle İlişkiler:	9
6. Doğudan Gelen Sorun.....	11
7. Baba Oğul Bir Taht Mücadelesi	13
Sonuç	16
SULTAN II. BAYEZİD NÂM-I DİĞER BAYEZİD-İ VELÎ'NİN ŞAİRLİK YÖNÜ ve ŞİİR DÜNYASINDAN YANSIMALAR	18
Prof. Dr. Bayram Ali KAYA	18
1. Bayezid'in Şairlere Desteği	19
1.1. Bayezid'in Kişiliği.....	20
2. Bayezid'in Mahlası, Dîvânı ve Şairlik Yönü.....	21
2.1. Mahlası	21
2.2. Dîvânı.....	21
2.3. Şairlik Yönü	22
3. Bayezid'in Şiir Dünyasından Yansımalar	24
3.1. Allah (Hak, Hudâ, İlah, Rab)	24
3.2. Peygamber (nebî, resûl)	26
3.3. Aşk (muhabbet, sevdâ).....	26
3.4. Sevgili (cânân, dil-ber, dil-dâr, dil-rübâ, habîb, nigâr, sanem, yâr).....	29
3.5. Âşık (Adlî, bende, ehl-i ışk, ehl-i cünûn, gedâ, kul, levend, marîz-i ışk, uşşâk).....	31
3.6. Rakip (ağyâr, hâce, hatib, nâsîh, sûfi, vâiz, zâhid).....	33
3.7. Âlemden/dünyadan, felekten, tâlihten şikâyet	34
3.8. Saltanat, sultanlık (pâdişâhlık, şâhlık)	35
3.9. Şiir (gazel, nazm, sühan, şi'r)	37
3.10. Şair	38
3.11. Sosyal Hayat.....	39

Sonuç:	40
KAYNAKÇA	51
II. BAYEZİD DÖNEMİ KÜLTÜR, SANAT VE MİMARİ ÜZERİNE BİR İNCELEME	53
Burcu ÖZTÜRK GENÇ	53
Abdullah TOK	53
Giriş	53
1. II. Bayezid Dönemi Kültür Ortamı	54
2. II. Bayezid ve 16. Yüzyıl Şehir Tasarımı Üzerine Düşünceler	58
3. II. Bayezid Dönemi Mimarisinde Üslup ve Form	64
4. Genel Hatlarıyla II. Bayezid Dönemi Tezyinatı	77
Sonuç	85
KAYNAKÇA	86
II. BAYEZİD DEVRİ OSMANLI DEVLETİ'NİN İKTİSADİ VE SOSYAL TARİHİ ÜZERİNE BİR İNCELEME	90
Abdullah TOK	90
Bürhan Mustafa BÜYÜKARSLAN.....	90
Giriş	90
1. Para, İnsan ve Coğrafya: Osmanlı'da Ticaretin Canlanması ve Yerli Tüccarın Yükselişi	91
2. Genel Refah ve Devlet Hazinesi: İktisadî Politikaların Temel Prensipleri.....	99
3. II. Bayezid Dönemi'nde Değişen Ekonomik ve Kültürel Yapı.....	103
4. II. Bayezid'in Deniz Ticareti Üzerindeki Hakimiyeti	105
5. II. Bayezid Döneminde Ekonomik Denge Arayışı: Vergiler ve Malî Düzenlemeler ..	107
6. Afetlerin Gölgesinde Şehirler ve İnsanlar: II. Bayezid Dönemi'nde Sosyoekonomik Hayatın Yeniden Yapılanması	112
Sonuç	122
KAYNAKÇA	122
SULTAN II. BAYEZİD DÖNEMİ OSMANLI ULEMASI VE İLİM HAYATI ÜZERİNE GÖZLEMLER	135
Ali DEMİREL.....	135
Giriş	135
1. Sultan II. Bayezid Dönemi Osmanlı Âlimleri ve İlim Hayatı.....	139
1.1. Molla Niksari	139
1.2. Molla Ahi/Ahizade Yusuf	140
1.3. Molla Kasım B. Yakub Aması.....	141

1.4. Molla Sinan Gulam	141
1.5. Molla Lütfi	142
1.6. Molla İzari	145
1.7. Zenbilli Ali Cemali Efendi	146
1.8. Molla Müeyyedzade	148
1.9. Molla Hatibzade (Muhyiddin Mehmed Efendi)	151
1.10. Molla Arap	154
1.11. Molla Zeyrek	156
1.12. Molla Hocazade (Molla Muslihuddin Mustafa)	158
1.13. Molla Yarhisarzade	161
1.14. Molla Kirmasti	162
1.15. Molla Muarrifzade	163
1.16. İdrisi-i Bitlisi	164
1.17. Molla Mirim Çelebi	165
Sonuç	167
KAYNAKÇA	169

SULTAN II. BAYEZİD DÖNEMİ OSMANLI ULEMASI VE İLİM HAYATI ÜZERİNE GÖZLEMLER

Ali DEMİREL*

Giriş

Sultan II. Bayezid (1481-1512) tahta çıktığında, Fatih Sultan Mehmet'ten miras aldığı sadece Balkanlardan Fırat Nehri'ne uzanan, teşkilatlı bir devlet ve memleket değildi. Bu miras aynı zamanda üstün bir yönetici kadrosu, bilgili bir ulema zümresi ve köklü bir ilim geleneğini de içermiştir.²³⁰ Fatih'in kurduğu Sahn-ı Seman Medreseleri, Osmanlı eğitim sisteminde ses getiren bir gelişme olmuş ve Osmanlı payitahtına gelen bilginler ile düzenlenen münazaralar sayesinde ilimde büyük bir verimlilik sağlanmıştır. Sultan II. Bayezid de bu mirası geliştirmeye çok gayret etmiş, payitahtta cami, medrese, türbe, hamam vb. birimlerden oluşan ve yapımı 1505 yılında tamamlanan kendi ismiyle anılan çok kompleksli bir külliye inşa ettirmiştir.²³¹ Bayezid Medresesi'nin vakfiyesinde, medresede şeyhülislamın ders vermesi şart koşulmuş ve ilk ders veren Şeyhülislam Zenbilli Ali Efendi olmuştur.²³² Bu durum, külliyenin bir eğitim kurumu olmanın ötesinde, Osmanlı'nın dini ve siyasi elitini yetiştiren önemli bir merkez olduğunu göstermiştir. Şüphesiz Sultan II. Bayezid Külliyesi, Fatih Sultan Mehmet'in mirasını devam ettiren ve Osmanlı'nın altın çağı olarak kabul edilen bir dönemde inşa edilmiş önemli bir eserdir.

Sultan II. Bayezid, saltanatı devraldıktan sonra kendi adına külliye inşaatı yaptırmıştır. İlk olarak 1484 yılında Amasya'da II. Bayezid Külliyesi'ni yaptırmış ve vakfiyesinde, müftü olan bilginlerin burada ders vermesini şart koşmuştur.²³³ Amasya'dakinin hemen ardından 1484-1488 yılları arasında Edirne Külliyesi'ni tamamlattır. Nihayetinde, II. Bayezid 1501-1505 yılları arasında İstanbul'da bir külliye inşa ettirerek, Amasya, Edirne ve İstanbul gibi üç büyük merkezde üç önemli mimari eser inşa ettiren bir Osmanlı hükümdarı olmuştur. Toplumsal, iktisadi ve ilmi faaliyetlerin merkezi olan bu külliyelere rağmen, yine de Fatih dönemindeki ruh

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Tarih Bölümü, ali.demirel@izu.edu.tr. ORCID: 0000-0002-3638-8946.

²³⁰ Sultan II. Bayezid dönemi yönetici kadrosu ve Sultan'ın onlarla münasebeti üzerine daha detaylı bilgi için bkz. Hedda Reindl, *II. Bayezid ve Çevresi, Hükümdarın Adamları*, (Çev. Ali Suat Ürgüplü), (İstanbul: Arvana Yayınları, 2014).

²³¹ Semavi Eyice, "Beyazıt II Camii ve Külliyesi", *TDVA*, C. 6, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), ss. 45-49.

²³² Bayezid Medresesi'nin tarihi ve ilk müderrisleriyle ilgili detaylı bilgi için, bkz. Cahid Baltacı, *XV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, C.1, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2005), ss. 380-390.

²³³ Baltacı, a.g.e, C.2, ss. 766-770; Semavi Eyice, "Beyazıt II Camii ve Külliyesi", *TDVA*, C.6, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), ss. 40-42.

ve heyecanın tam anlamıyla devam etmediğine yönelik beyanlar da mevcuttur. Özellikle dönemin önemli âlimlerinden biri olan Molla Lütüfî'nin haksız yere idam edilmesi gibi bazı olumsuzluklar, Sultan Bayezid'in bilim ve bilim insanı hamiliğine gölge düşürmüştür. Ancak Sultan II. Bayezid'in Türk dili ve edebiyatına olan sevgisi ve hizmeti her türlü takdirin üzerindedir. İdris-i Bitlisi'nin *Heşt Bihişt*'ini sunduğunda büyük bir sevinç duymakla birlikte, Osmanlı tarihinin Farsça yazılmasından dolayı bir burukluk hissetmiştir. Daha sonra Kemalpaşazade'nin mükemmel bir Türkçe ve üslupla *Tevarih-i Al-i Osman*'ı takdim etmesiyle sınırsız bir mutluluk duyduğunu çevresiyle paylaşmıştır.²³⁴

Sultan II. Bayezid, saltanatının ilk evrelerinde kardeşi Cem Sultan ve hükümdarlığının sonlarına doğru ise oğlu Şehzade Selim (Yavuz Sultan Selim) ile kıyasıya iktidar mücadele vermek suretiyle ciddi imtihanlarla karşı karşıya kalmıştır. Özellikle Cem Sultan'la yaşadığı uzun mücadele onu hem siyaseten ve ruhen olgunlaştırmış hem de şahsiyeti üzerinde kalıcı izler bırakmıştır. Ayrıca “küçük kıyamet” olarak kayıtlara geçen 1509 İstanbul depremi şehrin yerle bir olmasına neden olmuştur. Kısa süre içinde şehir yeniden inşa edilip mamur hale getirilmiş ancak bu olaylar II. Bayezid üzerinde derin izler bırakmıştır. Bütün iç ve dış krizler devletin bu döneminin siyasi ve askerî açıdan oldukça sönük geçmesine ve II. Bayezid'in selefi Fatih Sultan Mehmet ve halefi Yavuz Sultan Selim (1512-1520) gibi fütühatçı sultanların gölgesinde kalmasına neden olmuştur.²³⁵

Tarih ve felsefeyle ilgili kitaplar okumayı seven, âlim ve derviş ruhlu bir padişah olan II. Bayezid, kendi döneminde ilmi çalışmaları, kültür ve sanat faaliyetlerini sürekli teşvik etmiştir. II. Bayezid patronaj sistemini etkili bir şekilde uygulayan ender padişahlardan olup, *Eş-Şaka'iku'-Numaniyye* ve *Şuara Tezkireleri* gibi eserlerin yanı sıra Osmanlı *vekayinameleri* ve belgelerinde, Sultan II. Bayezid'in saray çevresini oluşturan devlet adamları ve ulemadan birçok önemli şahsiyetin yer aldığına dair dikkat çekici bilgiler bulunmaktadır. Kendisi birçok âlim, devlet adamı, şair ve sanatkarı himaye etmiş, faaliyetlerini rahat bir şekilde yürütebilmeleri için gerekli imkânı ve ortamı sağlamaktan geri durmamıştır. Bu şahsiyetlerin önemli bir kısmı Fatih Sultan Mehmet döneminden kalmış olmakla birlikte II. Bayezid

²³⁴ Mehmet İpşirli, *Osmanlı İlmîyesi*, (İstanbul: Kronik Kitap, 2021), ss. 203-204.

²³⁵ Sultan II. Bayezid dönemi siyasi ve askerî gelişmelerine dair daha fazla bilgi için, Bkz. Necdet Öztürk, *Selef ile Halef Gölgesinde Sultan II. Bayezid (1481-1512)*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2023).

tarafından da seçilerek ve teşvik edilerek saray çevresine dahil edilen kişilerden oluşturmuştur.²³⁶

Sultan II. Bayezid şehzadeligi sırasında tarih, şiir, edebiyat, hat, riya ziye, Arapça ve Farsça gibi alanlarda kendisini yetiştirmiş, çok değerli hocalardan eğitim almıştır. Amasya Sancak valiliği ve padişahlık dönemindeki hocaları arasında Amasyalı Hatip Kasım, Molla Salahuddin, Mirim Çelebi, Şeyh Hamdullah, Molla Muarrifzade, Molla Muhyiddin Yaraluca ve Seyyid Abdullah yer almaktaydı. Amasya Valiliği sırasında çok değerli bir ilim ve kültür çevresi oluşturmuş ve tahtına oturduğunda bu değerli isimleri İstanbul'a davet ederek aynı ilmi gelenek ve kültürel birikimin burada da sürdürülmesini sağlamıştır.²³⁷

Sultan II. Bayezid dönemi Osmanlı ulema ve meşayihinin biyografilerini inceleyen dört önemli kaynak bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi Taşköprülüzade Ahmed Efendi'nin (ö.1561)²³⁸ Arapça olarak kaleme aldığı *Eş-Şakaiku'n-Nu'maniye fi ulema-i Devleti'l-Osmaniyye*²³⁹ adlı

²³⁶ İpşirli, a.g.e., ss. 204-205.

²³⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, (Ankara: TTK, 1988), s. 145; İpşirli, a.g.e., s. 204.

²³⁸ Osmanlı ilim dünyasının önemli isimlerinden biri olan Taşköprülüzade Ahmed Efendi, kendi ifadesine göre hicri 901 (miladi 1495) yılında Bursa'da dünyaya gelmiştir. Soyadını, ailesinin Taşköprü'ye yerleşmiş olmasından almaktadır. Babası Muslihuddin Mustafa Efendi, o dönemde önemli bir medrese hocasıydı. Ahmed Efendi'nin ilk eğitimi babasının gözetiminde Bursa'da gerçekleşmiştir. Daha sonra babasının Ankara'ya tayini üzerine buraya taşınmış ve Akmedrese'de Kur'an-ı Kerim'i ezberlemiştir. Babasının Üsküp'e atanmasıyla tekrar Bursa'ya dönmüş, ardından da İstanbul'a gelerek medrese tahsiline başlamıştır. İstanbul'da, dönemin önemli âlimlerinden Alâeddin Efendi'den dersler almıştır. Bir süre sonra amcası Kıvamüddin Kasım Efendi'nin yanında Bursa'da tahsiline devam etmiş, ancak kardeşi bu süreçte vefat etmiştir. Babasının Amasya'ya tayini üzerine Ahmed Efendi de Amasya'ya giderek babasının yanında öğrenimini sürdürmüştür. Burada sadece babasından değil, dönemin diğer önemli âlimlerinden de dersler alarak eğitimini tamamlamıştır. Hayatı boyunca çeşitli medreselerde müderrislik yapmış olan Taşköprülüzade Ahmed Efendi, hicri 968 (miladi 1561) yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Cenazesi Fatih Camii'nde kılınan namazın ardından Fatih'teki Âşık Paşa Camii haziresine defnedilmiştir. Bkz. Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri, (eş-Şakaiku'n-Nu'maniyye fi ulema'i'd-Devleti'l-Osmaniyye)*, (Yay. Haz. Muhammet Hekimoğlu; Ed. Derya Örs), (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), ss. 850-865; Mehmet İpşirli, "Bir İstanbul Kadısının ve Âliminin Kendi Kaleminden Biyografisi: Taşköprülüzade İsmâeddin Ahmed Efendi", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C.9, (2015), ss. 79-81; Yusuf Şevki Yavuz, "Taşköprizâde Ahmed Efendi", *TDVA*, C.40, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), ss. 151-152; İpşirli, *Osmanlı İlmiyesi*, s. 205.

²³⁹ Bu eser, Sultan II. Bayezid dönemi ulemasından 101 kişinin kısa biyografisini içermektedir. Muhyiddin Muhammed en-Niksari (Molla Niksari), Molla Ahi Yusuf, Molla Kasım B. Yakub, Molla Sinan Gulam, Molla Şair Sinan, Molla Uslu Şüca, Molla Şüca Allâm, Molla Ali Yegani, Molla Lutfi, Molla İzâri, Molla Kasım Çelebi, Molla Zenbilli Ali, Molla Abdurrahman Amasi, Molla Berikizade, Molla Samsunizade, Molla Kara Seyyidi, Molla Gürz Seyyidi, Molla Sarı Gürz, Molla Seyyidi Çelebi, Molla Karabali, Molla Bebek Çelebi, Molla Musa Çelebi B. Efdalzade, Molla Muhyiddin Acemi, Molla Sinan-ı Acemi, Molla Seyyid İbrahim, Molla İmam Ali, Molla Kadı Mahmud, Molla Halili, Piri Paşa, Molla Zeyrek, Molla Kadı Bağdat, Molla İdris-i Bitlisi, Molla İbn Seyyidi Ali, Molla Leys Çelebi, Molla Süpürge Şüca, Molla Şüca Rumi, Molla Usta Oğlu, Molla Muid Oğlu, Molla İbrizade, Molla Eyyuhum, Molla Halebizade, Molla Abdülvehhab B. Molla Abdülkerim, Molla Şeyh Sinan, Molla Tacizade Cafer Çelebi, Molla Tacizade Sadi Çelebi, Molla Kudbeddin Çelebi, Molla Mirim Çelebi, Molla Paşa Çelebi, Molla Şeyh Muzafferuddin, Molla Hekim Şah Mehmed, Seyyid Mahmud, Molla Tablbaz, Hatibzade'nin Kardeşi, Molla Yahya Halife, Süleyman Karamani, Molla Kara Kemal, Molla İbn Umme Veled, Molla Maşi, Molla Havai, Molla Alaeddin Yetim, Molla Şeyh, Molla Zamiri, Molla Ömer Kastamoni, Molla Ali Kastamoni, Molla İbn Ömer, Molla Tellakzade, Molla Muhyiddin Mehmed Tabib, Molla Hekim Hacı, Şeyh Muhyiddin Mehmed İskilibi, Şeyh

eseri ve Mehmed Mecdi Efendi'nin (ö.1591) *Hadâiku'ş-Şekâik* (2 cilt) isimli eseridir. Esasen Mecdi Efendi'nin çalışması, Taşköprülüzade tarafından telif edilen eserin genişletilerek Türkçeye yapılan tercümesinden oluşmaktadır. Bu temel kaynaktan yararlanarak kaleme alınan Hoca Sadeddin Efendi'nin (1536-37-1599) *Tacü't-Tevârih* isimli çalışması, meşhur Osmanlı müelliflerinden (Gelibolulu) Alî Mustafa Efendi'nin (ö.1600) *Künhü'l-Ahbar* isimli eseri ve son olarak Koca Hüseyin Efendi'nin (ö.1646) yazdığı *Bedayü'l-Vekayi* isimli eser de Sultan II. Bayezid dönemi ulema sınıfı mensuplarının kısa biyografilerini içermektedir.

Bu çalışma, Sultan II. Bayezid döneminin uleması ve ilim hayatının tamamına odaklanma iddiasından uzak durarak, II. Bayezid'in saltanatı devrinde Osmanlı eğitim kurumlarında, fetva makamlarında, hukuk mercilerinde ve bürokrasi hiyerarşisinde müderris, şeyhülislam, kazasker ve kadı olarak sorumluluk üstlenmiş ya da herhangi bir resmi görev alamamış kendisini toplum hizmetine vakfeden ilim adamlarının buldukları konumlarını ve ilmi, kültürel faaliyetlerdeki rollerini incelemeyi amaçlamıştır. Bu bağlamda, II. Bayezid dönemi ulemasından on yedi Osmanlı âlimini ele alan bu çalışma, müderrislerin kendi aralarındaki münasebetleri, ulema ile Sultanlar ve bürokrasi arasındaki ilişkileri, âlimler arası ilmi münazara, tartışma ve yadsınmaları ortaya koymaya odaklanmıştır. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden, yazılı-görsel doküman incelemesine ve vaka analizine başvurulmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, o dönemde ulemayı yakından tanıma imkânı bulmuş ve kendilerinden dersler almış olan Taşköprülüzade Ahmed Efendi'nin “*Şekaik*” isimli çalışması – ki Taşköprülüzade eserinde babası Muslihüddin Efendi'den (1453-1529) ve amcası Kıvamüddin Efendi'den (1463-1513) dinlemiş olduğu hatıra ve menkıbelere de yer vermektedir ve dolayısıyla şifahi bir kaynaktır - başta olmak üzere diğer temel eserlerde aktarılan hatıralar, gözlemler ve anekdotlardan birtakım seçkiler sunulmuştur.²⁴⁰ Söz konusu çalışma, o dönemin önemli ilmiye

Muslihüddin Sirozi, Seyyid Velayet, Bolulu Çelebi, Şüca Çelebi, Şeyh Safiyyuddin Çelebi, Rüstem Halife, Şeyh Ali Dede, Şeyh Kara Ali, Şeyh Ali Mağribi, Şey Ulvan, Şeyh Arakizade, Sufizade, Şeyh İsmail Şirvani, Şeyh Baba Nimetullah, Şeyh Muhammed Bedahşi, Şeyh Emir Buhari, Uzun Muslihüddin, Şeyh Abid Çelebi, Lütfullah Üskübi, Şeyh Bedreddin Baba, Alaeddin Halife, Süleyman Halife, Koğacı Dede, İmamzade, Salahuddin İzniki, Bayezit Halife, Sünbül Sinan, Cemal Halife, Şeyh Davud, Şeyh Kasım Çelebi, Şeyh Ramazan, Şeyh Baba Yusuf Seferihisari. Bkz. Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri, (eş-Şakaiku'n-Nu'maniyye fi ulema'i'd-Devleti'l-Osmaniyye)*, (Çev. Muharrem Tan), (İstanbul: İz Yayıncılık, 2019), ss. 221-278; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, ss. 440-597.

²⁴⁰ Taşköprizâde Ahmed Efendi'nin babası Muslihüddin Efendi 1453 yılında doğmuştur. II. Bayezid tarafından Şehzade Selim'e hoca olarak atanmış olan Muslihüddin Efendi, kısa süreli Halep kadılığı deneyiminin ardından, babasının tavsiyesine uyarak ömrünü müderrislik görevine adanmıştır. İstanbul'da vefat eden Muslihüddin Efendi, İsmâüddin Ahmed (Taşköprizade) ve genç yaşta ölen Nizameddin Mehmed adında iki oğul sahibi olmuştur; her ikisi de ilmiyeye mensup bireylerdir. “Hilmi” mahlasıyla şiirler yazmış olan Muslihüddin Efendi'nin, *el-Vikâye* ve *el-Miftâh* adlı eserler üzerine haşiyeleri ile feraiz ilmine dair bir risâlesi bulunmaktadır. Taşköprüzade'nin amcası Kıvamüddin Efendi ise, Hayreddin Halil Efendi'nin küçük oğlu olarak 1462/63 yılında doğmuştur. Kıvamüddin Efendi, iyi bir eğitim almış ve Müeyyedzade Abdurrahman Efendi, Molla Lutfi ve Hatibzade Muhyiddin Mehmed gibi ünlü âlimlerle birlikte olmuştur. Çeşitli medreselerde müderrislik yapmış olan Kıvamüddin Efendi, İnegöl

mensuplarının kısa biyografileri, bu devirde okutulan kitaplar, ders işleyiş metotları ve özellikle de Sultan II. Bayezid'in ulema ve meşayih ile yakın münasebeti hakkında bilgiler içermiştir. Ulema hakkında paylaşılan bilgiler her ne kadar birbirinden bağımsız ve kopuk bir şekilde aktarılmış olsa da genel çerçeveden bakıldığında aslında bir devrin ulemasının genel portresinin ortaya çıkmasına ve ilim hayatının bulunduğu konumun anlaşılmasına yardımcı olmuştur.

1. Sultan II. Bayezid Dönemi Osmanlı Âlimleri ve İlim Hayatı

1.1. Molla Niksari

Sultan II. Bayezid'in itibar ettiği önemli Osmanlı âlimlerinden olan Molla Niksari'nin gerçek ismi Muhyiddin Muhammed b. İbrahim b. Hasan Niksari'dir. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, Niksarlı İbrahim Efendi'nin oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Muhyiddin Muhammed, ilk olarak Molla Hüsameddin Tokati'den ders almış, daha sonra ise Molla Yegan ve Yusuf Bali b. Muhammed Fenari gibi önemli âlimlerden dini ilimler tahsil etmiştir. Molla Niksari, İsfendiyaroğulları'ndan İsmail Bey'in Kastamonu'da inşa ettirdiği İsmail Bey Medresesi'ne müderris olarak görevlendirilmiştir. İsmail Bey, Molla Niksari için inşa ettirdiği medreseye şer'i ve akli ilimleri kapsayan üç yüz cilt yazma eser vakfetmişti. Bu kitapları okuyup kendini geliştiren Molla Niksari, talebelerinin bunlardan istifade etmesini sağlamış ve birçok ilim talebesinin yetişmesinde önemli rol oynamıştır. Arapçaya, akli ve şer'i ilimlere çok iyi vakıf olan Molla Niksari, Kadızade-i Rumi'nin talebelerinden birisi olan Molla Fethullah Şirvani'den ayrıca astronomi, matematik ve mantık dersleri almıştır. Kur'an hafızı olan ve kıraat ilimlerine de vakıf bulunan Niksari, daha çok tefsir ilmine yoğunlaştı ve tefsirci yönüyle tanınmış ve özellikle cuma günleri halka vaazlar vermiştir.²⁴¹

Sultan II. Bayezid'in tahta geçmesinden sonra onun irade-i seniyyesi üzerine İstanbul'a giderek Ayasofya, Fatih ve bazen de yeni yaptırılan Sultan Bayezid camilerinde vaazlar vermiş, tefsir okutmuştur. Buradaki vazifesi karşılığında kendisine günlük elli akçe maaş bağlanan

İshak Paşa Medresesi müderrisi iken 919 (1513) yılında vefat etmiştir. Aynı zamanda Şeyh Hamdullah'tan ders alarak bir hattat olarak tanınmış ve II. Bayezid için çeşitli eserler istinsah etmiştir. Kıyamüddin Efendi, bazı meşhur eserlere ta'likatlar yazmış ve Teftazani'nin *el-Muṭavvel*'i üzerine bir risâle kaleme almıştır. Taşköprizade Ahmed Efendi'nin oğlu Ebu Hamid Mehmed Efendi ise Ebüssuûd Efendi'den mülâzım olarak eğitim görmüş, Rusçuk, Tırhala ve Safed kadılıkları görevlerinde bulunmuş, ardından Haremeyn kadılığı görevine atanmıştır. Ancak, Hama'da Cemaziyelahir 1005 (Ocak 1597) tarihinde vefat etmiş ve burada Âzerî Çelebi'nin kabrine gömülmüştür. Bkz. Mehmet İpşirli, "Taşköprizâdeler", *TDVA*, C.40, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), s. 154; M. Münir Aktepe, "Taşköprizâde", *MEB İslam Ansiklopedisi*, C.12/1, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979), ss. 41-46.

²⁴¹ Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, s. 440; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, s. 221; Hasan Gökbulut, "Niksârî", *TDVA*, C.33, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), s. 122; Ziya Demir, *Osmanlı Müfessirleri*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006), ss. 2011-212.

Niksari'nin Ayasofya'daki tefsir derslerine II. Bayezid de devam etmiştir. Bu derslerde üzerine bir haşiyeye kaleme aldığı Kadı Beydavi'nin *Envârü't-tenzil*'ini okuttuğu anlaşılmaktadır.²⁴²

Taşköprülü Ahmed Efendi'nin babasının ve dayısının da hocası olan Molla Niksari, Taşköprülü'nün naklettiğine göre, güzel ahlak abidesi, gayet kanaatkâr ve salih bir zat olarak tanınmıştır. Niksari, Duhan Suresi'nin tefsirini yazarak Sultan II. Bayezid'e hediye etmişti. Bu tefsir devrin diğer uleması tarafından da beğenilmiş, Molla Niksari'nin tefsir ilmindeki bilgi ve yeteneğini takdir etmişlerdi. Muhtelif eserlere de haşiyeler yazan Molla Niksari, 1495 tarihinde İstanbul'da vefat etmiş, Şeyh İbn Vefa Türbesi yanına defnedilmiştir.²⁴³

1.2. Molla Ahi/Ahizade Yusuf

II. Bayezid devri önemli âlimlerinden olan Molla Ahi/Ahizade Yusuf'un asıl adı Mevlâna Ahi Yusuf b. Cüneyd-i Toğati'dir. Doğum tarihi hakkında kesin bir bilgi olmamakla birlikte kendisi Ahi Çelebi ya da Ahizade Yusuf Efendi olarak da tanınmış ve Molla Ahi Yusuf, Seyyid Ahmed Kırımı, II. Bayezid'in de hocası olan Molla Salahuddin'den dersler almıştır. Daha sonra ise büyük Âlim Molla Hüsrev'in rahle-i tedrisinden geçtikten sonra sırasıyla Bursa Molla Hüsrev, Edirne Haceriyye (Taşlık), İstanbul Kalenderiyye ve Vezir Mahmud Paşa medreselerinde müderrislik yapmıştır. Ahizade Yusuf, ilerleyen süreçte Bursa Sultaniye Medresesi'ne tayin edilmiş, bir süre sonra ise Sahn-ı Seman (Semaniye) medreselerinden birine tayin edilmiştir. Bu görevi sırasında elli akçe yevmiye maaş bağlanmış, daha sonra yapılan maaş terakkileri ile yevmiyesi seksen akçe yükselmiştir.²⁴⁴

Günümüzde Fatih Camii yakınlarındaki Ahizade Camii'ni inşa ettirip kitaplarını da oraya vakfeden Molla Ahizade Yusuf Efendi, Sahn Medresesi'nde müderris görevini icra ederken 1500 yılında - bazı kaynaklarda 1497 veya 1499 tarihinde - vefat etmiş ve kendi adına inşa ettirdiği caminin haziresine defnedilmiştir. Tokatlı Hanefi fakihi olan Molla Ahizade Yusuf, o dönem halk arasında meşhur olan Sadrüşşeria'nın *Şerhu'l-Vikâye* isimli eseri üzerine bir haşiyeye kaleme almıştır. İnsanları küfre götüren lafızları ele alan akaidle ilgili *Hediyyetü'l-Mehdiyyin*

²⁴² Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, s. 440; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, s. 221; Gökbulut, a.g.md. s. 122; Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi (Hadâ'iku's-Şakaik)*, C.2, (Haz. Bilal Alpaydın - Fatih Odunkıran), (Ed. Derya Örs), (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2022), ss. 781-783; Demir, a.g.e., ss. 211-212.

²⁴³ Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, s. 440; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, s. 221; Gökbulut, a.g.md. s. 122. Ayrıca Bkz. Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.2, ss. 783-784.

²⁴⁴ Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, s. 442; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, ss. 221-224; Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.2, s. 785.

isimli bir risale yazan Ahizade, ayrıca nahiv, mantık ve belagatle ilgili konuları inceleyen eserler de kalem almıştır.²⁴⁵

1.3. Molla Kasım B. Yakub Amasi

Sultan II. Bayezid'in yakın çevresinde bulunan önemli âlimlerden biri de ‘‘Hatip’’ namıyla tanınmış olan Molla Kasım B. Yakub Amasi'dir. Aslen Amasyalı olup ‘‘Hatip Kasım’’ olarak da tanınmış bilinen Molla Kasım arasından birçok âlim şahıs çıkaracak olan Amasyalı Hatibzade ailesinin ilk temsilcisidir. Yine bahsi geçeceği üzere, Molla Kasım'ın oğulları olan Taceddin İbrahim Efendi ve Hatibzade olarak meşhur olan Muhyiddin Mehmed Efendi de bu ailenin en önemli iki temsilcileridir.²⁴⁶ Molla Kasım b. Yakub, Molla Seyyid Ahmed Kırmı Efendi'den dersler almış, Amasya Medresesi'nde müderrislik yapmış ve daha sonra Amasya Sancak valiliği esnasında Sultan II. Bayezid'in özel hocalığı vazifesine tayin edilmiştir. II. Bayezid saltanat tahtına oturduktan sonra hocası Molla Kasım'ı unutmamış, kendisini Bursa'daki Muradiye Medresesi müderrisliğiyle görevlendirmiştir. Buradaki görevinin ardından Sultan II. Bayezid, Amasya Sancak Beyliğine atadığı oğlu Şehzade Ahmed'in hocalığı görevini de ona tevdi etmiş ancak Molla Kasım, hocalık görevine devam ettiği sırada 1490 yılında Amasya'da vefat etmiştir. Taşköprülüzade'nin beyanı veçhile Molla Kasım, kıraat ilimleri, tefsir, hadis ve usul ilimlerini bilen, gayet hoş görünüşlü, güzel ahlaklı, sufileri seven ve onlarla yoldaşlık eden bir âlimdir.²⁴⁷

1.4. Molla Sinan Gulam

II. Bayezid devri önemli âlimlerinden biri de Molla Sinan Gulam'dır. Asıl ismi Molla Sinanuddin Yusuf'tur. Bazı kayıtlarda zikredildiği şekliyle ‘‘Köle Sinan’’ olarak tanınmıştır.²⁴⁸ Çünkü Molla Sinan Gulam, Sultan II. Murat'ın (1421-1444, 1446-1451) vezirlerinden birinin kölesi -Mecdi'nin ifadesiyle- ‘‘kullarındandı’’.²⁴⁹ Kaynaklar Sinan'ın küçük yaşlardan itibaren temel ilimleri öğrendiği bilinen Molla Sinan, kendi dönemindeki önemli âlimlerden ilim tahsil etmiş ve sonraki süreçte meşhur matematik ve astronomi ustası Ali Kuşçu'dan (ö.1474) ders almıştır. Kendisi, Ali Kuşçu'nun, Seyyid Şerif el-Cürçani'nin (ö.1413) astronomi bilimine dair

²⁴⁵ Halit Ünal, ‘‘Ahîzâde Yûsuf Efendi’’, *TDVA*, C.1, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988), s. 549; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, s. 442; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, s. 224; Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.2, ss. 785-786.

²⁴⁶ İsmail Erdoğan, ‘‘Hatibzadeler Ailesinin Amasya İlim Adamları Arasındaki Yeri’’, *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı II*, (Amasya, 21-23 Nisan 2017), s. 406.

²⁴⁷ Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, s. 444; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, s. 224; Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.2, s. 787; Erdoğan, a.g.e., s. 407.

²⁴⁸ Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, s. 444; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, s. 224; Şükrü Özen, ‘‘Sahn-ı Sema'da Bir Atışma: Gulam (Köle) Sinan'ın Mektubu’’, *Osmanlı Araştırmaları*, C.38, S.38, (2011), s. 167.

²⁴⁹ Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.2, s. 787.

et-Tezkire adlı eseri için kaleme aldığı şerhi okuttuğunu belirtmiştir.²⁵⁰ Bursa Manastır Medresesi ve Bursa Sultaniye Medresesi gibi yerlerde görev alan Molla Sinan Gulam, sonra Sahn-ı Seman Medreselerinden birisine elli akçe yevmiye ile müderris olarak atanmış ancak buradaki görevi sırasında vefat etmiştir. Molla Sinan Gulam'ın vefat tarihi kaynaklarda belirtilmemekle birlikte *Sicill-i Osmani*'de 1506/07 yılında vefat ettiği bilgisine yer verilmiştir. Aynı eserde Sinan Gulam'ın Elvan Camii'ni inşa ettirdiği belirtilmiştir.²⁵¹ Taşköprülüzade'nin ifadesine göre, Molla Sinan Gulam hemen hemen vaktinin tamamını ilme ve ibadete ayırmış, okumuş olduğu kitapların kenarlarını birçok açıklayıcı notlarla doldurmuştur. Ayrıca Taşköprülüzade, Sinan'ın, *Beydavi Tefsiri*'nin bir nüshasını başından sonuna kadar notlarla doldurmuş olduğu ve her problemlili yer için ayrı ayrı açıklamalar yazdığı bilgisini de paylaşmıştır.²⁵²

1.5. Molla Lütü

Fatih Sultan Mehmet ve Sultan II. Bayezid dönemi önemli âlimlerinden biri de “Molla Lütü” lakabıyla tanınan Lütüfullah et-Tokadi Efendi'dir ve Sarı, Deli ve Maktul Lütü olarak da tanınmıştır. 1446 civarında²⁵³ bugünkü Tokat sınırları içinde dünya geldiği tahmin edilen Molla Lütüfullah, ilk tahsilini çağının önde gelen âlimlerinden olan babası Kutbüddin Hasan'ın yanında elde etmiştir. Daha sonra İstanbul'a giderek hem hocası hem de hamisi olan Sinan Paşa'dan kelim, felsefe ve mantık dersleri almış, sonraki süreçte ise hocasının teşvikiyle Molla Ali Kuşçu'dan matematiğe dair ilimler tahsil etmiştir. Hoca-talebe ilişkisinden çok daha ötesinde Sinan Paşa ile yakın dostluk kuran Molla Lütü²⁵⁴, 1470 yılında veziriazamlık makamına tayin edilen hocasının tavsiyesi ve vasıtasıyla Fatih tarafından saray kütüphanesine hafız-ı kütüb olarak atanmıştır. Molla Lütü böylece çok az bilinen birbirinden ilginç eserlere erişebilmiş ve muhtelif ilim dallarında kendini geliştirme imkânı bulmuştur.²⁵⁵ Molla Lütü, saray kütüphanesindeki görevi vesilesiyle padişahla -latife yapacak kadar- yakın münasebet kurmuş, ancak bu dostlukları pek uzun sürmeyip kütüphaneye vakfedilen kitaplara hıyanet etmekle

²⁵⁰ Özen, a.g.e., s. 167.

²⁵¹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, C.5, (Yay. Haz. Nuri Akbayar), (Çev. Seyit Ali Kahraman), (İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1996), s. 1513.

²⁵² Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, s. 444; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, ss. 224-225; Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.2, s. 788; Özen, a.g.e., ss. 167-168.

²⁵³ Adnan Adıvar, Molla Lütü'nin XV. yüzyıl başlangıcında dünyaya geldiğini belirtmektedir. Bkz. Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982), s. 60.

²⁵⁴ İsmail E. Erünsal, Sinan Paşa ile Molla Lütü arasında akrabalık münasebetinin de olduğu ihtimali üzerinde durmaktadır. Ona göre, Molla Lütü, Sinan Paşa'nın kardeşinin kızıyla evli olabilirdi. İsmail E. Erünsal, “Fatih Devri Kütüphaneleri ve Molla Lütü Hakkında Birkaç Not”, *Tarih Dergisi*, S.33, (1982), ss. 73-74.

²⁵⁵ Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, s. 448; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, s. 226; Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.2, s. 793; Orhan Şaik Gökyay&Şükrü Özen, “Molla Lütü”, *TDVA*, C.30, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), s. 255.

sulanmıştır. Bunun üzerine kütüphanedeki görevinden uzaklaştırılan Molla Lütü, müderris olarak tayin edilmiştir. Lütü daha sonra görevine iade edilmesine rağmen, Sinan Paşa'nın Fatih'le arasının açılıp 1476'da Seferihisar'a sürgün edilmesi üzerine hocasıyla beraber kendisi de gitmek zorunda kalmıştır. 1481 yılında Fatih'in ölümü üzerine Sultan II. Bayezid saltanat tahtına çıktığında Hocası Sinan Paşa'ya itibarını iade etmiş ve Molla Lütü'yi de sırasıyla Bursa Muradiye Medresesi, Filibe Şehabeddin Paşa Medresesi ve Edirne Darül'l-Hadis Medresesi gibi önemli medreselerde görevlendirmiştir. Buralardaki görevleri süresince yevmi kırk akçe maaş alan Molla Lütü, Sahn-ı Seman medreselerinden birine tayin edilmiştir. Orada bir süre müderrislik yaptıktan sonra da II. Bayezid tarafından tekrar Bursa Muradiye Medresesi müderrisliğine tayin edilmiş ve maaşı da günlük olarak altmış akçeye yükseltilmiştir. Son olarak Molla Lütü İstanbul'daki Sahn-ı Seman Medreselerinin birinde görevlendirilmiştir.²⁵⁶

Molla Lütü, Sahn'daki son müderrisliği sırasında kendisine haset eden birtakım zümrelerin zındıklık ve mülhidlik ithamlarına maruz kalmıştır. Sultan II. Bayezid'in iradesi üzerine Molla Arab (Alaaddin Arabi Efendi), Hatibzade Muhyiddin Efendi, Molla İzari, Molla Ahaveyn ve Efdalzade Hamidüddin gibi dönemin tanınmış âlimlerinden oluşan bir sorgulama heyetinin huzurunda yargılanmış ve yüzden fazla şahidin beyanlarına da istinaden suçlu bulunarak idam cezasına çarptırılmıştır.²⁵⁷ Kısa süreli hapis hayatı yaşayan Molla Lütü, II. Bayezid ve diğer önemli ulema heyetine suçsuz olduğunu ifade eden mektuplar kaleme almış olmasına rağmen kendisini dinleyen olmamış ve 1495 yılında bugünkü Sultanahmet Meydanı'nda kellesi alınmak suretiyle infaz edilmiştir. Eyüp'te bulunan Defterdar Mahmud Çelebi Mescidi yakınlarında bir yere defnedilen Molla Lütü'nin idamı hiç şüphesiz geniş yankı uyandırmış ve tarihi bir hadise olarak kaydedilmiştir. Taşköprülüzade, idam esnasında hazır bulunanların beyanlarına dayanarak Molla Lütü'nin öldürülme anında durmadan kelime-i şehadet getirmiş olduğunu, hatta yere düşen kafasının hala kelime-i şehadet getirdiğini aktarmıştır. Ayrıca Taşköprülüzade, Zeyniyye Tarikatı şeyhlerinden Muhyiddin el-Kocevi, Molla Lütü'nin idam edildiği haberini aldığıında, onun zındık veya mülhidlikten tamamen uzak olduğuna şahitlik etmiştir. Bu arada belirtmek gerekir ki Sultan II. Bayezid her ne kadar Molla Lütü'nin idamına

²⁵⁶ Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, s. 448; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, s. 226; Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.2, s. 794; Gökyay&Özen, "a.g.md.", s. 255.

²⁵⁷ İ. Parmaksızoğlu, Molla Lütü'nin en büyük hasımları olarak Hatibzade ve Molla İzari'yi işaret etmektedir. Bunlardan Hatibzade'nin, Seyyid Şerif-i Cürcani'nin *Haşiyeye-i Tecrid*'ine yaptığı şerh ile Molla Lütü'nin diline düştüğünü, bu nedenle ona karşı amansız bir kin beslediğini belirtmektedir. Lütü'nin idamı hükmünün de Hatibzade'nin ısrarı sonunda çıktığına dikkat çekmektedir. Parmaksızoğluna göre, Molla İzari ise, Sultan II. Bayezid'in huzurunda *Nevakıs-ı Vuzu* (Abdestin Eksiklikleri) konusunda yapılan bir ilmi tartışmada Molla Lütü tarafından hakaretlerle dolu bir konuşmayla eleştirildiğinden ona dış bilemekteydi. Bkz. İsmet Parmaksızoğlu, "Molla Lütü ile İlgili Yeni Bir Belge", *Bellekten*, C.44, S.176, (Ekim 1980), ss. 675-676.

rıza göstermemiş olsa da ulema heyetinin baskısına karşı duramamış ve cezayı tasdik etmiştir.²⁵⁸

Taşköprülüzade'nin "rekabet edilemez bir değer ve boy ölçüşülemez bir âlimdi" dediği Molla Lütfi her ne kadar mühlidlik ve zındıklık gibi itham neticesinde idam edilmiş olmasına rağmen, dönemin neredeyse bütün muteber kaynakları, onun idamının gerçek sebebinin kendisine düşmanlık besleyen şahısların kıskançlığı ve çekememezliği olduğu noktasında birleşmiştir. Zaten Molla Lütfi'nin idamından sonra ölümü üzerine düşülen tarihlerin hemen hemen hepsi onun "şehit" olarak can verdiğini vurgulamış ve dönemin müellifleri, genellikle Molla Lütfi'ye isnat edilen suçların asılsız ve dolayısıyla verilen idam cezanın haksız olduğu kanaatini paylaşmışlardır. Bununla birlikte, Molla Lütfi'nin, "kimseyle uyuşmayan ve kimseyle rekabet kabul etmeyen kişiliği, devrin önde gelen bürokratlarına ve ulemaya karşı eleştirel/kırıcı tutum ve söylemleri kendisine yönelen düşmanlığın artmasına neden olmuştur."²⁵⁹ Lütfi Efendi'nin derslerine katılan Taşköprülüzade'nin dayısı, onun fikirlerinin yanlış anlaşıldığını ifade ederek, onu ölüme götüren asıl sebebin zındıklık isnadı olmayıp, dönemin bazı ulemasının ona karşı kıskançlığı ve düşmanlığı olduğuna dikkat çekmiştir. Taşköprülüzade'ye göre Lütfi'nin idamına hükmeden heyetin içinde yer alan Molla Hatibzade "yazdığı bir eserin Molla Lütfi tarafından tenkit edilerek çürütüleceğini zannetmiş, dolayısıyla Taşköprülüzade'nin naklettiğine göre, Molla Lütfi'nin idamına hüküm verildikten sonra "kitabımı onun elinden kurtardım" diye beyanda bulunmuştur.²⁶⁰

Bu dönemde Molla Lütfi'nin hayatına da mal olan siyasi ve dini gelişmelerden bağımsız değerlendirildiğinde, Lütfi'nin, Osmanlı ilim hayatının gelişmesinde öncü rol oynayacak birçok talebe yetiştirdiği ve böylece kendisinden sonra da ilmi canlılığın sürdürülmesine zemin hazırladığı göze çarpmıştır. Kemalpaşazade, Taşköprülüzade'nin amcası Kıvamüddin Kasım, Molla Alaeddin Çerçin, Kazabadlı Kazımı, Hayali-i Evvel, Molla Davud-i Kocevi (İzmitli Kara

²⁵⁸ Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, s. 450; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, ss. 226, 228; Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.2, ss. 795-797, 799; Gökyay-Özen, "a.g.md.", ss. 255-256. Mehmed Süreyya, Hatibzade ve Molla İzari'nin Molla Lütfi'nin katlinin vacip olduğuna ve Efdalzade ile Ahaveyn'in ise katlinin gayr-i mucip günah işlediğine dair hüküm verdiklerini belirtmektedir. Bkz. Mehmed Süreyya, a.g.e., C.3, s. 902. Parmaksızoğlu ise, Molla İzari'nin idam Molla Lütfi hakkındaki idam hükmüne yanaşmadığını belirtmektedir. O, İzari'nin idam hükmünden kaçınmasının sebebinin oğlu Mehmed Çelebi'nin Molla Lütfi'nin öğrencisi olmasına bağlamaktadır. Parmaksızoğlu, a.g.e., s. 676.

²⁵⁹ Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, s. 450; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, s. 226; Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.2, ss. 797-798; Gökyay&Özen, "a.g.md.", s. 256.

²⁶⁰ Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, s. 450; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, s. 226. Erünsal, Topkapı Sarayı Arşivi'nde bulunduğu ve Sinan Paşa'nın kardeşi Ahmed b. Hızır tarafından yazıldığı ileri sürdüğü iki mektupta Molla Lütfi hakkında çok daha farklı ithamların yer aldığına dikkat çekmektedir. Erünsal, mektuplarda, Sinan Paşa'nın ölümünden sonra terekesi ve kitapları hakkında Molla Lütfi'nin yaptığı haksızlıklara, ahlakının bozuk olduğuna ve gayr-ı meşru işlerinin bulunduğu dair ifadelerin yer aldığına değinmektedir. Bkz. Erünsal, a.g.e., ss. 74-78.

Davud), Fatih Sultan Mehmet'in hocası Molla Halebi'nin oğlu Abdurrahman Çelebi, Seyyid Mahmud, Molla Hakim İshak, Menteşeli Molla Ali Seyyidi, Vasii (Abdülvasi) Çelebi ve Küçük Bedreddin gibi birçok ulema mensubu Molla Lütfi'nin rahle-i tedrisinden geçmişlerdir. Ayrıca Molla Lütfi dini, fenni, edebi ve felsefi ilimlerde birçok eser vermiş kendi devrinin önde gelen âlimlerindedir. Yaşadığı dönemin ilim anlayışına uygun olarak eserlerinin birçoğunu Arapça, bazılarını Türkçe, bir kısmını ise Farsça yazmıştır. Taşköprülüzade'nin de bahsettiği gibi, *Hâşiye 'alâ Hâşiyeti'-Şerhi'l-Meâtali*, *Hâşiye 'alâ evâ'ili Şerhi'l-Mevâkıf*, *es-Seb'u's-şidâd*, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Miftâh* ve *Harnâme* Molla Lütfi'nin eserlerinden bazılarıdır.²⁶¹

1.6. Molla İzari

Sultan II. Bayezid döneminin önemli âlimlerinden biri de yukarıda ismi de geçtiği üzere Molla İzari'dir. Molla Kasım, Molla İzari veya İzari Germiyani lakabıyla tanınmış olan Molla İzari'nin isminin tam künyesi Kasım b. Abdullah el-Bağdadi er-Rumi el-Hanefi el-Germiyani'dir. *Hüsrev ile Şirin* mesnevisinin yazarı Şeyhi'nin kız kardeşinin oğlu olup künyesinden de anlaşılacağı üzere Molla İzari Germiyanlı, yani Kütahyalı'dır.²⁶² Devrinin tanınmış ilim erbabından dersler aldıktan sonra Molla Abdülkerim Efendi'nin hizmetine girmiş, tahsil sürecini tamamladıktan sonra Amasya'da müderrisliğe başlamıştır. Buradaki görevinin ardından günlük otuz akçe maaş ile İstanbul'daki Ebu Eyyub el-Ensari Medresesi müderrisliğine tayin edilmiştir. Buradaki görev süresi tamamlandıktan sonra ise sırasıyla İstanbul'daki Kalenderhane Medresesi ve Edirne'deki Üç Şerefeli Medrese'de müderrislik yapmıştır. Molla İzari nihayet Sahn-ı Seman medreselerinin birine müderris olarak atanmış, burada görev yaparken 1496 senesinde vefat etmiş ve cenazesi Eyüp Türbesi civarına defnedilmiştir.²⁶³

Taşköprülüzade'nin beyanı veçhile, Molla İzari, “oldukça zeki, düzgün tabiatlı, akl-ı selim sahibi, temiz karakterli ve isabetli öngörülerini olan bir âlimdi”. Ayrıca Türkçe ve Farsça şiirler de kaleme alan İzari Efendi, “her gün birkaç satır sarf, nahiv, fıkıh usulü ve mantık alanlarında dersler okutmuş, öğrencilerin zorlandıkları konulara çok ince çözümler üretebilmiştir.”²⁶⁴

²⁶¹ Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, s. 454; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, s. 228-229; Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.2, ss. 801-802; Gökyay&Özen, “a.g.md.”, ss. 256-257.

²⁶² Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, s. 454; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, s. 229; Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.2, s. 804; Eşref Altaş, “Bilimlerin Konusu Üzerine Bir Tartışma: Molla İzari'nin (ö. 901/1496) *el-Ecvibe 'alâ i'tirâzâtî's-Seb'i's-şidâd Adlı Risalesinin Tahkik ve İncelemesi*”, *İslam Tetkikleri Dergisi-Journal of Islamic Review*, C.13, S.1, (Mart 2023), s. 210.

²⁶³ Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, s. 454; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, s. 229; Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.2, s. 804; Mehmed Süreyya, a.g.e., C.3, s. 873; Altaş, a.g.e., s. 210.

²⁶⁴ Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, s. 456; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, s. 229; Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.2, ss. 804-806. Ayrıca Bkz. Mehmed Süreyya, a.g.e., C.3, ss. 873-874.

Ayrıca Molla İzari *Şerhu'l-Mevakıf* üzerine bir haşiye yazmış ve Molla Lütü'nin eseri olan *es-Seb'u's-ş-şidad* isimli risalede yer alan sorulara cevaplar kaleme almıştır.

1.7. Zenbilli Ali Cemali Efendi

Fatih Sultan Mehmet ve Sultan II. Bayezid'in değer verip taltif ettiği bir diğer Osmanlı âlimi ise Zenbilli Ali Cemali Efendi'dir. Asıl ismi Molla Alaaddin Ali b. Ahmed b. Mehmed Cemali olan Zenbilli Ali Efendi, Fahreddin er-Razi'nin soyundan gelen Cemaleddin Aksarayi'nin torunu olan Ahmed Çelebi'nin oğludur. Fetva almak için kendisine başvuranlara hızlı bir şekilde dönüş yapabilmek için evinin penceresinden sarkıttığı zenbille halktan gelen soruları alıp cevapları da yine aynı zenbille koyup vermesinden dolayı halk arasında “Zenbilli müftü, Zenbilli Ali Efendi” olarak tanınmıştır. Kaynaklarda Zenbilli'nin doğum tarihi ve yeri hakkında net bir bilgi olmamakla beraber Cavit Baysun, onun ileri bir yaşta vefatını, tahsil ve hizmet sürelerini göz önüne bulundurarak 1444/46 yılları civarında doğmuş olabileceğini ileri sürmüş ve Zenbilli'nin Aksaray'da doğduğunu belirtmiştir.²⁶⁵

Zenbilli Ali Cemali Efendi ilk tahsilini Hamza el-Karamani Efendi'den almış, onun nezaretinde *Muhtaşar-ı Kuduri*'yi ve *Manzume-i Neseî*'yi ezberlemiştir. Bilahare İstanbul'a gelerek büyük âlim Molla Hüsrev'den ders almaya başlamış ancak müftülük vazifesi ile oldukça meşgul olan Molla Hüsrev, Zenbilli Ali Efendi'yi daha yakından ilgileneceği düşüncesiyle Bursa Sultaniye Medresesi'nde müderris olan Hüsamzade Molla Muslihuddin'in yanına göndermiştir. Zenbilli, Molla Muslihuddin'den şer'i ve akli ilimleri tahsil etmiş ve bir süre sonra ise onun yardımcısı olmuştur. Zaman içinde hocasıyla daha yakın münasebet kuran Zenbilli Ali Efendi Molla Muslihuddin'in kızıyla evlenmiş ve bu evlilikten çocukları olmuştur. Daha sonra Fatih onu Edirne'deki Taş (Haceriye) Medresesi'ne müderris olarak tayin etmiş ve günlük otuz akçe maaş bağlamıştır. Fatih Zenbilli Ali Efendi'nin maddi durumunun pek de iyi olmadığını işitince maaşına ilaveten beş bin akçe para ve birkaç parça da kıyafet vermiştir.²⁶⁶ Ancak Karamanlı Mehmed Paşa Fatih'in veziriazamı olduktan sonra siyaseten arası açık olan Sinan Paşa ile Zenbilli Ali Efendi arasındaki yakın dostluğu bildiğinden, öç almak için onu Taş Medresesi'ndeki görevinden alarak başka bir medreseye sürmüş ve günlük maaşından da beş akçe düşürmüştür. Bütün bunlara rağmen Zenbilli Ali Efendi vefalı davranarak çok iyiliğini

²⁶⁵ Cavid Baysun, “Cemali”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, C.3, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979), s. 85; Yusuf Küçükdağ, *Cemâlî Ailesi*, (Ankara: Aksaray Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları, 2017), ss. 47-48; Yusuf Küçükdağ, “Zenbilli Ali Efendi”, *TDVA*, C.44, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), s. 247.

²⁶⁶ Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, s. 458; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, s. 230; Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.2, ss. 808-809; Küçükdağ, *Cemâlî Ailesi*, s. 49; Küçükdağ, “Zenbilli Ali Efendi”, s. 247.

gördüğü Sinan Paşa ile yakın münasebetini kesmemiştir. Bu duruma oldukça öfkelenen Veziriazam Karamanlı Mehmed Paşa Zenbilli'yi, günlük maaşından bir beş akçe daha kesinti yaparak ilk olarak Edirne Beylerbeyi Medresesi'ne, sonra da Siraciye Medresesi'ne göndermiştir. Veziriazamın bu garazkar tutum ve davranışlarından son derece rahatsız olan Zenbilli Ali Efendi, müderrislik görevini bırakıp Şeyh Muslihuddin b. Vefa'nın hizmetine girmiştir.²⁶⁷

Fatih Sultan Mehmet'in vefatı ve Karamanlı Mehmed Paşa'nın yeniçeriler tarafından öldürülmesinden sonra tahta çıkan Sultan II. Bayezid, büyük kıymet verdiği Zenbilli Ali Efendi'yi rüyasında görmüş ve onu yeni bir görev tevdi etmek düşüncesiyle saraya davet etmiştir. Zenbilli Ali bu daveti kabul etmemiş olmasına rağmen II. Bayezid onu günlük otuz akçe maaş bağlayıp zorla Amasya göndermiş, Amasya müftülüğü vazifesini de kendisine tevdi etmiştir. Zenbilli, Amasya müftülüğü görevinin akabinde Muradiye Medresesi'ne, buradan da Bursa Sultaniyesi'ne (Yeşilcami Medresesi) tayin edilmiştir. 1486 yılında Amasya Beyazıt Medresesi'nin inşasının tamamlanması üzerine II. Bayezid, Zenbilli'yi müderris olarak buraya tayin etmiş ve Amasya müftülüğünü de yine uhdesine vermiştir. Bir süre sonra Amasya'dan İstanbul'a dönen Zenbilli Ali Efendi altı ay kadar herhangi bir vazife almadan ilmi çalışmalarını sürdürmüştür. Nihayetinde II. Bayezid onu Sahn-ı Seman Medreselerinden birinde görevlendirmiş ve uzun süre burada müderrislik vazifesini icra etmiştir.²⁶⁸ Zenbilli Ali Efendi bu görevi esnasında amcazadesi Çelebi Halife ile hac yapmak için yola çıkmış ancak Mekke'de ortaya çıkan birtakım karışıklıklar nedeniyle bir yıl kadar Mısır'da beklemeye mecbur olmuştur. Zenbilli Ali Efendi Mısır'da ikamet ettiği sırada, Şeyhulislam Efdalzade Hamidüddin Efendi 1503 yılında vefat etmiş ve müftülük görevi Zenbilli'ye verilmiştir. Zenbilli İstanbul'a dönünceye kadar fetva işlerine vekaleten Sahn-ı Seman müderrisleri bakmış, 1504 yılında onun İstanbul'a dönmesiyle şeyhülislamlık vazifesini resmen devralmış ve kendisine günlük yüz akçe maaş bağlanmıştır. Sultan II. Bayezid İstanbul'da yaptırdığı bir medresenin idaresini de yine Zenbilli Ali Efendi'ye vermiş, günlük maaşına da elli akçe daha eklemiştir.²⁶⁹ Sultan II. Bayezid'den sonra gelen Osmanlı padişahlarının da teveccühünü kazanmış olan Zenbilli Ali

²⁶⁷ Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, s. 458; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, s. 230; Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.2, ss. 809-810; Hoca Sadeddin Efendi, *Tacü'l-Tevarih*, C.5, (Yay. Haz. İsmet Parmaksızoğlu, (İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979), ss. 217-218; Küçükdağ, *Cemâlî Ailesi*, ss. 49-50; Küçükdağ, "Zenbilli Ali Efendi", s. 247.

²⁶⁸ Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, ss. 458-460; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, ss. 230-232; Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.2, ss. 810-812; Hoca Sadeddin Efendi, a.g.e., C.5, s. 218; Baysun, a.g.md., ss. 85-86; Küçükdağ, *Cemâlî Ailesi*, ss. 50-54.

²⁶⁹ Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, s. 460; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, s. 232; Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.2, ss. 812-813; Hoca Sadeddin Efendi, a.g.e., C.5, s. 218; Baysun, a.g.md., s. 86.

Efendi, Yavuz Sultan Selim (1512-1520) ve Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) dönemlerinde de ölümüne kadar şeyhülislamlık makamını uhdesinde bulundurmıştır.²⁷⁰

Taşköprülüzade'nin naklettiğine göre, Zenbilli Ali Efendi çoğu zamanını Kur'ân-ı Kerim okuyarak, diğer dini vecibelerini yerine getirerek, ders ve fetva vererek geçirmiş ve beş vakit namazı cemaatle kılmaya itina göstermiştir. Taşköprülüzade, Zenbilli'yi "iyiliksever, güzel ahlaklı, takva ve tevazu sahibi, küçükleri önemseyen, büyüklere de saygı gösteren" biri olarak tarif etmiştir. Ayrıca Zenbilli Ali Efendi'nin üslubunun ve kelamının temiz olduğunu; hiçbir kimse hakkında kötü söz söylemediğini aktarmıştır.²⁷¹ Çeşitli meseleleri seçtiği fıkıh konusunda *el-Muhtarat'ul-Fetava* isimli bir kitap telif eden Zenbilli Ali Efendi, 1526 yılında vefat etmiş ve Zeyrek yokuşunda inşa ettirdiği mescid ve mektebe yakın bir noktaya defnedilmiştir. Taşköprülüzade, Zenbilli Ali Efendi'nin fetva konusunda genel itibarıyla bir sembol, takva konusundaysa dünyanın yegâne şahsiyetlerinden biri olduğunu kaydetmiştir.²⁷²

1.8. Molla Müeyyedzade

Sultan II. Bayezid'in değer verdiği ve şehzadelikinden itibaren çevresinde tuttuğu diğer önemli bir Osmanlı âlimi ise Molla Müeyyedzade Abdurrahman Amasi Efendi'dir. 1456 yılında Amasya'da dünyaya gelen Molla Abdurrahman Efendi'nin babası Amasya'nın tanınmış ailelerinden olan Divriklizadeler'e mensup Alaeddin Ali Çelebi'dir. Dedesi Şemseddin Müeyyed Çelebi'den mütevellit Molla Abdurrahman Amasi "Müeyyedzade" lakabıyla tanınmıştır.²⁷³

Müeyyedzade Abdurrahman Efendi hem babasından hem de o dönemin önemli bir ilim ve kültür-sanat merkezi olan Amasya'nın tanınmış ilim adamlarından iyi bir tahsil gördükten sonra şehzade Bayezid'in musahip ve nedimleri arasına dahil olmuştur. Zaten Yakut Paşa Zaviyesi şeyhi olan babası Alaeddin Ali Çelebi, 1461 yılında Amasya'da Şehzade Bayezid'in nişancısı

²⁷⁰ Abdülkadir Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislamı*, (Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1972), ss. 13-16; Mehmed Süreyya, a.g.e., C.1, s. 231; Hoca Sadeddin Efendi, a.g.e., C.5, ss. 218-222; Küçükdağ, *Cemâli Ailesi*, ss. 54-55; Küçükdağ, "Zenbilli Ali Efendi", s. 248; Baysun, a.g.md., ss. 86-87.

²⁷¹ Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, s. 460; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, s. 232.

²⁷² Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, ss. 460, 464, 466; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, ss. 232, 233. Ayrıca Bkz. Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.2, ss. 814-824; Hoca Sadeddin Efendi, a.g.e., C.5, s. 218; Baysun, a.g.md., s. 87-88; Altunsu, a.g.e., s. 16; Küçükdağ, *Cemâli Ailesi*, ss. 55, 68; Küçükdağ, "Zenbilli Ali Efendi", ss. 248-249.

²⁷³ Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, s. 466; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, s. 234; Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.2, s. 824; Mehmed Süreyya, a.g.e., C.1, s. 92. Bazı kaynaklar Müeyyedzade'nin nesebinin İran'da Kazeruniyye Tarikatı kurucusu Ebu İshak Kazeruni'ye (ö.1035) kadar dayandığını kaydetmektedir. Aynı şekilde Aşık Çelebi de Divriklizade ailesinin aslen Acem diyarından geldiğini ve ilim dünyasında meşhur olmuş şahıslar çıkararak bir aile olduğunu yazmaktadır. Bkz. Tayyib Gökbilgin, "Müeyyedzade", *MEB İslam Ansiklopedisi*, C.8, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979), s. 786.

olmuştur. Babasının idari hayat ve şehzadeye intisabı Müeyyedzade'nin de daha gençlik yıllarında Şehzade Bayezid'le tanışmasında ve onu muhitine girmesinde en önemli etken olmuştur. Müeyyedzade Abdurrahman Efendi'nin, Şehzade Bayezid'i içkili eğlencelere ve sefahate alıştırdığına dair kendisini çekemeyen birtakım şahısların şikayetleri üzerine Fatih Sultan Mehmet 1476 yılında hem Müeyyedzade hem de şehzadenin hasekisi Hızırpaşazade Hacı Mahmud (Gökbilgin'de Has Mahmud) hakkında idam kararı vermiştir. Ancak padişahın fermanı henüz Amasya'ya vasıl olmadan, İstanbul'daki adamları sayesinde durumdan haberdar olan Şehzade Bayezid, Müeyyedzade Abdurrahman Efendi'ye on bin akçe para, bir at ve yol için gerekli erzak vermek suretiyle arkadaşının o sıralarda bir Memlûk şehri olan Halep'e kaçmasını sağlamıştır.²⁷⁴

Müeyyedzade 4176 yılında Halep'e gelmiş ve burada bir âlimin nezaretinde Zemahşeri'nin *el-Mufassal* isimli kitabını okumuştur. Farklı ilim dallarında da kendini geliştirmek istemişse de bu konuda kendisine yardımcı olacak bir ilim ehli bulamamıştır. İranlı bir tüccarın tavsiyesi üzerine Celaleddin Devvani'den ders almak için Şiraz'a gitmiş ve onun en iyi talebelerinden biri haline gelerek Müeyyedzade Abdurrahman Efendi akli ilimlerin yanı sıra tefsir, hadis ve Arapçaya dair ilimleri de ondan okumuştur. Aralıksız yedi yıl Celaleddin Devvani'den ders alan Müeyyedzade, hemen hemen bütün ilim dallarında yetki sahibi olduğunu tasdik eden icazetnamesini de ondan almıştır. Ayrıca Müeyyedzade Şiraz'dayken Hafız-ı Acem ile tanışmış ve kendisiyle dostluk kurmuştur. Müeyyedzade Abdurrahman Efendi döndüğünde Celaleddin Devvani'nin görüşlerinin ve eserlerinin Osmanlı topraklarında tanınmasında rol oynamış ve dahası Devvani ekolünün Osmanlı ilim hayatındaki ilk temsilcisi olarak kayıtlara geçmiştir.²⁷⁵

Müeyyedzade Abdurrahman Efendi, Fatih Sultan Mehmet Han'ın vefatı üzerine Sultan II. Bayezid tahta çıktığını öğrenince hocası Devvani ile vedalaşıp 1483 tarihinde İran'dan Anadolu'ya geçmiştir. İlk olarak Amasya'ya gitmiş, kırk gün kadar burada kaldıktan sonra ise İstanbul'a gelmiştir. Müeyyedzade İstanbul'da birçok ulema mensubu ile tanışmış ilmi meselelerdeki yüksek vukufu, fazilet ve meziyetlerini herkese ispatlamış, hatta Hatibzade, ilmi fazilet ve kudreti sebebiyle takdir etmiştir. Bu meziyetleri neticesinde Müeyyedzade Abdurrahman Efendi, Sultan II. Bayezid tarafından 1483 yılında Kalenderhane Medresesi

²⁷⁴ Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, s. 468; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, s. 234; Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.2, ss. 824-825; Hoca Sadeddin Efendi, a.g.e., C.5, s. 222; Gökbilgin, a.g.md., s. 787; Hasan Aksoy, "Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi", *TDVA*, C.31, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), s. 484.

²⁷⁵ Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, s. 468; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, s. 234; Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.2, ss. 824-825; Hoca Sadeddin Efendi, a.g.e., C.5, s. 222; Mehmed Süreyya, a.g.e., C.1, s. 92; Aksoy, a.g.md., s. 484.

müdürlüğüne tayin edilmiştir. Ayrıca Müeyyedzade, Molla Muslihüddin Kastallani (Kestelli) Efendi'nin kızıyla evlenmiş ve Sultan II. Bayezid de aynı gün onu Sahn-ı Seman medreselerinin birine müderris olarak tayin etmiştir. II. Bayezid, sekiz yıl bu medresede görev yapan Abdurrahman Efendi'yi 1493 yılında Edirne Kadılığı'yla görevlendirmiş 1501 yılında ise Anadolu Kazaskerliği görevine getirmiştir. Hem ilmi hem de idari kariyerinde hızla yükselen Müeyyedzade Abdurrahman Efendi, Sultan II. Bayezid'in iradesiyle 1503 tarihinde Rumeli Kazaskerliği görevini üstlenmiştir. Bu tarihlerde Şehzade Selim'in (Yavuz Sultan Selim) tarafını tutan yeniçeriler Sultan Ahmed yanlısı devlet adamlarına karşı sindirme hareketi başlatmışlar ve hem Müeyyedzade'nin konağı hem de Tacizade Cafer Çelebi'nin konağını da yağmalamışlardır. Ayrıca yeniçerilerin baskısı neticesinde Müeyyedzade 1511 yılında Rumeli Kazaskerliğinden azledilmiş, kendisine günlük yüz elli akçe maaş bağlandıysa da bu maaşı kabul etmemiştir.²⁷⁶

Yavuz Sultan Selim tahta çıktıktan sonra Karaferye Kadısı ve daha sonra tekrar Rumeli Kazaskeri olarak görevlendirilen Müeyyedzade Abdurrahman Efendi, 1514 yılında padişahla birlikte Çaldıran Savaşı'na katılmıştır. 1514 yılında ikinci kez kazaskerlik görevinden azledilen Müeyyedzade, iki yüz akçe emekli maaşı ile İstanbul'a görevinden alınmış bir şekilde dönmüştür. Beş oğlu ve bir kızı olduğu bilinen Müeyyedzade 1516 yılında vefat etmiş ve Eyüp Sultan Türbesi hazîresine defnedilmiştir.²⁷⁷

Müeyyedzade Abdurrahman Efendi, "Hatemi"²⁷⁸ mahlası ile Türkçe, Farsça ve Arapça şiirler yazmıştır. Müstakimzade Süleyman Saadeddin, Müeyyedzade'nin Amasya'dayken Şehzade Bayezid'in yakın çevresindeki âlimlerden biri olan Şeyh Hamdullah Efendi'den hüsn-i hat öğrendiğini bildirmiş ve her türlü hat yazımı konusunda üstün bir yeteneğinin olduğuna dikkat çekmiştir.²⁷⁹ Bununla birlikte Müeyyedzade, ilim ve edebiyatta bizatihi kaleme aldığı eserler kadar ve belki de onlardan daha ziyade ilim ve edebiyat mensuplarını himaye, istidadı olanlara geniş çaplı maddi ve manevi destek ve ortam sağlamakla takdir ve şöhret kazanmıştır. Bu bağlamda Müeyyedzade, aralarında Ebussuud Efendi, Zati, Hafız-ı Acem ve Kemalpaşazade bulunduğu birçok âlim ve sanatçıyı himaye etmiş ve onların yetişmesine imkan sağlayarak

²⁷⁶ Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, ss. 468-470; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, s. 236; Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.2, ss. 825-827; Hoca Sadeddin Efendi, a.g.e., C.5, ss. 222-223; Gökbilgin, a.g.md., ss. 787-788; Aksoy, a.g.md., s. 484; Mehmed Süreyya, a.g.e., C.1, s. 92.

²⁷⁷ Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, s. 470; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, s. 236; Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.2, s. 828; Hoca Sadeddin Efendi, a.g.e., C.5, s. 223; Gökbilgin, a.g.md., ss. 788-790; Aksoy, a.g.md., s. 484; Mehmed Süreyya, a.g.e., C.1, s. 92.

²⁷⁸ Kınalızade Hasan Çelebi, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ*, (Haz. Aysun Sungurhan), (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımları, 2017), ss. 317-320.

²⁷⁹ Müstakimzade Süleyman Saadeddin, *Tuhfe-i Hattatin*, (İstanbul: Devlet Matbaası, 1928), s. 249

Osmanlı ilim ve kültür mirasına önemli derecede katkı sağlamıştır. Hatta Kemalpaşazade’yi, Osmanlı tarihini yazmak üzere Sultan II. Bayezid’e tavsiye eden ve müellifi bu hususta teşvik eden de Müeyyedzade olmuştur. Ayrıca kaynaklar Müeyyedzade’nin 7000 ciltten oluşan çok zengin bir kütüphanesinin olduğunu kaydetmişlerdir.²⁸⁰

1.9. Molla Hatibzade (Muhyiddin Mehmed Efendi)

Fatih Sultan Mehmet ve Sultan II. Bayezid devrinin tanınmış simalarından biri de ‘‘Hatibzade-i Rumi’’, daha çok da ‘‘Hatibzade’’ lakabıyla meşhur olmuş Muhyiddin Mehmed Efendi’dir. Kastamonu’nun en meşhur ilim adamlarından biri olan Muhyiddin Mehmed Efendi, Molla Hatib Taceddin İbrahim Efendi’nin oğludur.²⁸¹ İlk tahsilini babası Taceddin Efendi’den alan Hatibzade, sarf, nahiv, fıkıh, kelam ve tefsir gibi ilim dallarında dersler okumuştur. Bilahare dönemi tanınmış âlimlerinden olan Molla Alaeddin et-Tusi ve Molla Hızır Bey’den ayrıca dersler almıştır. İlmi tahsilini tamamladıktan sonra İznik’te bulunan Orhan Gazi Medresesi’nde (Taşköprülüzade’de Medrese-i Sağıre/Küçük Medrese) müderris olmuştur. Buradaki görevine ne zaman tayin edildiği kesin olarak bilinmese de Hatibzade’nin 1470 yılına kadar İznik’te kaldığı kaynaklarda yer almaktadır. Orhan Gazi Medresesi’nde ilmi gayretleriyle dikkat çeken Hatibzade yine aynı yıl Fatih tarafından İstanbul’daki Sahn-ı Seman medreselerinden birinde müderrisliğe tayin edilmiştir. Hatibzade Sahn-ı Seman medreselerinin ilk müderrislerinden biri olarak kayıtlara geçmiştir. Fatih Sultan Mehmet ile yaşadığı hoş olmayan bir olay nedeniyle Sultan kendisini azletmiştir. Fakat Molla Gürani’nin araya girmesi üzerine Hatibzade’yi müderrislik görevine tekrar iade etmiş, ilerleyen süreçte Fatih’in güven ve takdirini kazanmayı başarması üzerine Hatibzade padişahın özel hocası olarak görevlendirmiştir.²⁸² İlmi tartışmaları çok seven bir kişiliğe sahip olan Hatibzade, Molla Hocazade ile ilmi bir münazara yapmak istediğini bildirmiş, Fatih ise Hocazade ile münazara edebilecek güce sahip olup olmadığını sorduğunda, ‘‘elbette münazara için yeterliyim hem padişahın lütuflukar himayelerinde bulunuyorum hem benim Sultan katında da bir derecem var’’ demesi üzerine Fatih Sultan

²⁸⁰ Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, s. 466; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, s. 234; Hoca Sadeddin Efendi, a.g.e., C.5, s. 223; Müstakimzade Süleyman Sadeddin, a.g.e., s. 249; Aksoy, a.g.md., ss. 484-485; Gökbilgin, a.g.md., ss. 788-790.

²⁸¹ Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, s. 250; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, s. 146; Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.1, s. 472; Hoca Sadeddin Efendi, a.g.e., C.5, s. 127; Mehmed Süreyya, a.g.e., C.4, s. 1109. Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü’l-Ahbâr*, C.1, (Yay. Haz. Suat Donuk; Ed. Derya Örs), (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2020), s. 111. Osmanlı ulema literatürde iki farklı Hatibzade Muhyiddin Mehmed Efendi mevcuttur. Amasyalı Molla Kasım b. Yakub’un oğlu Hatibzade Muhyiddin Mehmed Efendi hakkında geniş bilgi için bkz. Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.2, ss. 1046-1049; Erdoğan, a.g.e., ss. 408, 410; Mehmed Süreyya, a.g.e., C.4, s. 1105.

²⁸² Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, s. 250; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, s. 146; Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.1, ss. 472-473; Erdoğan, a.g.e., s. 408; Hoca Sadeddin Efendi, a.g.e., C.5, s. 127.

Mehmet kendisini özel hocalık görevinden azletmiş, sadece müderrislik görevini sürdürmesine müsaade etmiştir.²⁸³

İlmi münazaralara aşırı derecede hevesli olan Hatibzade, dönemin tanınmış ulema mensuplarıyla sık sık müzakere ve ilmi tartışmalarda bulunmaktan geri durmamıştır. Sultan II. Bayezid devrinde Sina Paşa, Zenbilli Ali Efendi ve Muslihuddin Mustafa Kastallani (Kestelli) gibi zamanın önde gelen âlimleriyle bir araya gelerek ilmi sohbetler yapan Hatibzade, bu ilim meclislerin baskın çıkmak için her türlü çareye başvurmuş, hatta münazaraları tartışmaya dönüştürmüştür. Sultan II. Bayezid, aralarında Alaeddin Arabi Efendi'nin yer aldığı bir grup ulemayla Hatibzade'yi kendi huzurunda ilmi münazaraya davet etmiş, Hatibzade, münazara esnasında saygı sınırlarını aşan davranışlar sergilemiş ve konuyla alakası olmayan beyanlarda bulunmuştur. Ayrıca münazaranın sonunda II. Bayezid'i tasdik etmediği bir görüş ortaya çıkmış ve Sultan buna aşırı derecede üzülmüştü. Bunun üzerine söz konusu iddialarını kanıtlamak için Hatibzade bir risale kaleme almıştır. Hatibzade, *Risâle fi bahşi'r-rü'ye ve'l-keîâm* isiminde bir risale yazmış ve Veziriazam Çandarlı İbrahim Paşa vasıtasıyla II. Bayezid'e arz etmiştir. Ancak Sultan bu eserden memnun kalmamış, hatta eser, - Taşköprülüzade'nin beyanına göre – öfkesini doruğa çıkarmıştır. Sultan II. Bayezid, “*bu sapık sözleri diliyle söylediği yetmezmiş gibi bir de kağıda mı dökmüş?*” diye serzenişte bulunmuş, “*al bu risaleyi suratına çal! Ona de ki, ülkemden tez elden çıkıp gitsin*” diyerek de Hatibzade'nin sürgün edilmesine ferman buyurmuştur.²⁸⁴ Olayın çok fazla büyümesini istemeyen Çandarlı İbrahim Paşa, padişahın söylediklerini Hatibzade'ye aktarmamış, durumdan habersiz olan Hatibzade, yazdığı risale karşılığında Sultan II. Bayezid'den taltif ve ödül beklemiş, beklentisi karşılanmadığı için ülkeden ayrılıp Mekke'ye yerleşmeye karar vermiştir. Çandarlı İbrahim Paşa, Sultan nazarında itibarı iyice zedelenmiş olan Hatibzade'ye şahsi parasından on bin akçeyi padişahın onayı gibi verip onu göndermiştir. II. Bayezid'e de hadiseyi unutturmaya çalışmıştır.²⁸⁵

Daha önce bahsi geçtiği üzere ilmi ve fazileti kadar Molla Lütfi'nin idam edilmesinde oynadığı rol dolayısıyla ön plana çıkan Hatibzade Muhyiddin Mehmed Efendi, 1495/96 yılında vefat etmiş ve Eyüp Sultan'da Ali Kuşçu'nun mezarının yakınlarında bir yere defnedilmiştir. Bazı

²⁸³ Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, s. 250; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, s. 146; Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.1, ss. 473-474; Hoca Sadeddin Efendi, a.g.e., C.5, s. 127; İlyas Üzüm, “Hatibzâde Muhyiddin Efendi”, *TDVA*, C.16, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), s. 463.

²⁸⁴ Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, s. 252; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, s. 147; Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.1, ss. 478-479; Hoca Sadeddin Efendi, a.g.e., C.5, s. 128; Üzüm, a.g.md., s. 463.

²⁸⁵ Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, s. 252; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, s. 147; Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.1, ss. 479-480; Hoca Sadeddin Efendi, a.g.e., C.5, s. 128; Üzüm, a.g.md., s. 463.

kaynaklar, Eyüp Sultan Medresesi'nde görev yaptığı sıralarda Hatibzade'nin, hizmetinde bulunan biri tarafından öldürüldüğü iddia edilen bir oğlunun olduğunu kaydetmektedirler.²⁸⁶

Hatibzade gerçekten de akıcı bir dile, sözünü esirgemeyen atılgan bir kişiliğe ve güçlü bir diyalog ve hitabete sahiptir. Münazaralarda çok fasih bir dil kullanan Hatibzade, bu meziyetleri sayesinde dönemin birçok ulemasıyla girdiği ilmi tartışmaları kazanmıştır.²⁸⁷ Ancak oldukça etkili mantıksal tahliller yapabilen Hatibzade'nin ahlaki açıdan çok fazla kendini geliştiremediğini ve kendisini daima çağdaşı olan diğer ulema mensuplarından üstün gördüğünü de kaynaklar yazmıştır.²⁸⁸

Ahlaki açıdan hakkında olumsuz ifadeler bulunan Hatibzade, ilmi yönden döneminin çok ilerisinde bir âlim olarak birçok talebenin yetişmesinde büyük rol oynamıştır. Hatibzade gerek hoca olarak gerekse de hami olarak; Kemalpaşazade, Fenarizade Muhyiddin Çelebi, Tacizade Cafer Çelebi, Fenarizade Muhyiddin Mehmed Şah gibi birçok Osmanlı âliminin yetişmesini sağlamıştır.²⁸⁹

Hatibzade ilmi hayatı boyunca çoğunlukla haşiye türünden birçok eser kaleme almıştır. Eserlerinden biri olarak Seyyid Şerif Cürcani'nin *Şerhu't-Tecrid*'i üzerine haşiyesi mevcut olup bu eser o dönemin medrese hocalarının ve talebelerinin ellerinden düşürmediği bir kaynak kitap olmuştur. Aynı şekilde Seyyid Şerif'in *Haşiyetü'l-Keşşaf* ı ve Sadru's-ş-şeria'nın *Evail-i şerhi'l-Vikaye* isimli eseri üzerine haşiyeler yazmıştır. Hatibzade ikinci eser üzerine olan haşiyesini Sultan II. Bayezid'in iradesi üzerine yazmaya başlamış ancak genç yaşta olan ama ilmi yönden olgunluk evresindeki oğlunun vefatına duyduğu üzüntü nedeniyle bu eserini tamamlayamamıştır. Daha sonra Seyyid Şerif Cürcani'nin *Evail-i haşiyeti şerhi'l-Muhtasar* isimli eseri üzerine bir haşiye kaleme alan Hatibzade, ayrıca *Risale fi bahsi rüyet ve kelâm*, *Risale fi beyan-i fezail-i cihat*, *Risale fi tayini cihat-i kible* gibi risaleler ve *Evail-i Şerh-i Mevakıf*, *Mukaddemati Erbaa* gibi eserler üzerine haşiyeler kaleme almıştır.²⁹⁰

²⁸⁶ Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, s. 254; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, s. 148; Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.1, s. 482; Hoca Sadeddin Efendi, a.g.e., C.5, s. 129; Üzüm, a.g.md., s. 463; Mehmed Süreyya, a.g.e., C.4, s. 1109.

²⁸⁷ Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, s. 254; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, s. 147; Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.1, s. 474; Hoca Sadeddin Efendi, a.g.e., C.5, s. 127; Üzüm, a.g.md., s. 463.

²⁸⁸ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı-Muellifleri*, C.1, (Yay. Haz. Fikri Yavuz-İsmail Özen), (İstanbul: Meral Yayınevi, 1972), ss. 340-341; Üzüm, a.g.md., s. 463.

²⁸⁹ Üzüm, a.g.md., s. 463.

²⁹⁰ Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, s. 254; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, s. 148; Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.1, ss. 480-481; Hoca Sadeddin Efendi, a.g.e., C.5, s. 129; Bursalı Mehmed Tahir, a.g.e., C.1, s. 341; Üzüm, a.g.md., ss. 463-464.

1.10. Molla Arap

Sultan II. Bayezid'in taltif edip çevresinde tuttuğu önemli Osmanlı âlimlerinden biri de ‘‘Molla Arap veya Mehmed Molla’’ lakabıyla tanınmış olan Molla Mehmed b. Ömer b. Hamza'dır. Sultan II. Bayezid döneminin şeyhülislamlarından Molla Alaeddin el-Arabi Efendi'nin de ‘‘Molla Arap’’ namıyla bilinmesinden dolayı Mehmed Molla ‘‘Arap Vaiz’’ diye ondan ayırt edilmiştir. Dedesi Hamza b. İvaz Maverâünnahir ulemasından ve Allame Sadeddin et-Teftazani'nin talebelerinden olup daha sonra ailesiyle birlikte oradan göç ederek Antakya'ya yerleşmiştir. Antakya'da dünyaya gelen Molla Arap'ın, doğum tarihine dair net bir bilgi bulunmamakla birlikte vefatında yetmiş yaşlarında olduğu bilgisinden yola çıkarak 1464/65 civarında dünyaya gelmiş olabileceği tahmin edilmiştir.²⁹¹

Daha küçük yaşlarda Kur'an-ı Kerim'i, fıkıh ilmine dair *el-Kenz* ve kıraat ilmine dair *eş-Şatıbiyye*'yi ezberleyen Molla Arap, ilimde ileri derecede bulunan babası Ömer Efendi'den, amcaları Şeyh Hüseyin ve Şeyh Ahmet'ten fıkıh, usul, kıraat ve Arapçaya dair ilimler okumuştur. Molla Arap, daha sonra sırasıyla Hasankeyf, Diyarbakır ve Tebriz'e gitmiş ve bu beldelerin âlimlerinden dersler alarak ilim tahsilini ilerletmiştir. Tebriz'de büyük âlim Molla Mürid'den -Mecdi'de Molla Mezd- ders aldıktan sonra Antakya ve Halep'e geçerek burada bir süre kalmış ve Antakya havalisinde verdiği vaazlar, fetvalar ve dersler şöhretinin Arap ve İran dünyasında yayılmasını sağlamıştır. Bilahare Kudüs'te ve Mekke'de devrin âlimlerinden dersler almış; bu arada da hac vazifesini eda etme fırsatı bulmuştur. İlim tahsili hususunda çok gayretkeş olan Molla Arap, Kahire'ye gitmiş ve burada devrin tanınmış âlimi Celaleddin es-Suyuti'nin rahle-i tedrisinde geçmiş ve kendisinden okuduğu ilimler konusunda icazetname almıştır. Mısır'da vaaz, ders ve fetvalarına devam eden Molla Arap, halkın büyük kabul ve teveccühüne mazhar olmuş; o derece ki Memluk Sultanı Kayıtbay kendisiyle görüşmek istemiş ve Molla Arap da bu talebe olumlu karşılık vererek Sultan ile tanışmıştır. Sultan Kayıtbay, Molla'yı çok sevmiş, vaazlarını dinleyip kendisine birçok izzet-i ikramda bulunmuştur. Molla Arap fıkıhla ilgili konuları ele aldığı *en-Nihaye* isimli kitabını Sultan Kayıtbay'a takdim etmiş, bunun üzerine Kayıtbay, Molla'yı birçok değerli hediyelerle ödüllendirmiş ve kendisine duyduğu hürmet ve muhabbetten dolayı Mısır'dan ayrılmasına izin vermemiştir. Dolayısıyla Molla Arap Sultan Kayıtbay'ın vefat ettiği 1497/98 yılına kadar Mısır'da ikamet etmiştir.²⁹²

²⁹¹ Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, s. 652; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, s. 302; Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.2, s. 1079.

²⁹² Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, ss. 652-654; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, ss. 302-303; Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.2, ss. 1079-1080; Tahsin Özcan, ‘‘Molla Arap’’, *TDVA*, C.30, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), s. 240; Hasan Turyan, *Bursa Evliyaları ve Tarihi Eserleri*, (Bursa: Öner Matbaası, 1982), s. 128.

Molla Arap, Sultan Kayıtbay'ın vefat etmesi üzerine deniz yoluyla Osmanlı topraklarına dönmüş ve Bursa'ya yerleşmiştir. Verdiği vaazlar ve derslerle Bursa halkının muhabbetini kazanan Molla Arap, bir süre sonra İstanbul'a giderek vaazlarına ve ilmi çalışmalarına burada devam etmiştir. İstanbul'dayken vaazlarının tesirini Sultan II. Bayezid de işitmiş ve sohbetlerine dahil olmuştur. İlmiyle ve kişiliğiyle II. Bayezid'in takdir ve teveccühünü kazanan Molla Arap, onun birçok ihsanına mazhar olmuştur. Sultan'ın bu cömert ikramlarına karşılık Molla Arap *Tehzîbü'ş-Şemâ'il fî men haşşa'llâhu bi-ekmeli'l-fezâ'il* isimli bir eser kaleme alarak II. Bayezid'e ithaf etmiştir. Bilahare Sultan II. Bayezid ile yüz yüze görüşen Molla Arap, Sultan'ın bekası ve zaferleri için dua etmiştir. Ayrıca bazı kaynaklar, Molla Arap'ın II. Bayezid'le birlikte Mora Seferi'ne katıldığını, vaazlarıyla orduyu cesaretlendirdiği ve adadaki müstahkem noktalardan olan Modon Kalesi'nin fethinde kaleye ilk giren gazilerden olduğunu kaydetmişlerdir.²⁹³

Seferden dönen Molla Arap İstanbul'daki vaazlarına devam etmiş, insanlara iyiliği anlatmaya kötülükten de uzaklaştırmaya çalışmıştır. Daha sonra ailesini de alıp Halep'e giden Molla Arap, Halep naibi Hayır Bey'in saygı ve muhabbetini kazanmış ancak kendisinin ikram ve ihsanlarına hiçbir zaman tamah etmemiştir. Halep'te kaldığı sekiz yıl – Mecdi'ye göre üç yıl- boyunca tefsir, hadis ve vaaz faaliyetlerinde bulunmuş, Halep Ulucamii'nde Şah İsmail ve Şiiler aleyhinde verdiği vaaz Memlûk ve İran arasında siyasi bir krize neden olmuştur. Bu nedenle Molla, Hayır Bey'in emri doğrultusunda tekrar Osmanlı topraklarına dönmüştür. Molla Arap, Yavuz Sultan Selim döneminde padişahı Kızılbaşlarla mücadeleye teşvik etmiş ve Sultan için cihadın faziletlerine dair *es-Sedâd fî fazli'l-cihâd* isimli eserini kaleme almıştır. İran ve Mısır üzerine düzenlenen seferlerde Yavuz Sultan Selim'in yanında yer alan Molla Arap, sefer dönüşünde Rumeli'ye geçmiş ve burada vaazlar vermeye ve tefsir dersleri okutmaya devam etmiştir. Yaklaşık on yıl kaldığı bu bölgede, Sarayköy'de birer cami ve mescit, ayrıca Üsküp'te bir mescit inşa ettirmiş olan Molla Arap, vaaz ve tefsir dersleri sayesinde bölgedeki birçok Hıristiyan tebaanın Müslüman olmasında önemli rol oynamıştır. Son olarak Kanuni Sultan Süleyman ile 1526 yılında Macaristan Seferi'ne katılan Molla Arap, seferden sonra Bursa'ya yerleşmiştir. Umur Bey mahallesinde (Yıldırım İlçesi) büyük bir cami inşası başlatmış ancak

²⁹³ Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, s. 654; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, s. 303; Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.2, ss. 1081-1082; Özcan, "Molla Arap", s. 240; Turyan, a.g.e., ss. 128-129.

caminin tamamlandığını göremeden 1531 yılında vefat etmiş ve kendi yaptırdığı caminin avlusuna defnedilmiştir.²⁹⁴

Özellikle tefsir ve hadis dallarında mahir olan Molla Arap, çok güçlü bir ezber yeteneğine sahip olduğundan sahih hadislerin hemen hemen tamamını ezbere bilirdi, bilmediği hadis pek nadir olmuştur. Ayrıca kaynaklar, tefsir ilminde ileri seviyede olan Molla'nın Kur'an-ı Kerim'i hiçbir kaynak veya esere başvurmadan tefsir etme kabiliyetine sahip olduğunu kaydetmiştir. Taşköprülüzade'ye göre Molla Arap, cuma günleri hatibin hutbede okuduğu ayetlerin tefsirini gayet yüksek bir üslupla yapmaktadır ve bu onun bir alışkanlığı haline gelmiştir. Bütün bunlara ek olarak Molla Arap, vaazlarında kimsenin kınamasından korkmaz, doğru bildiğini çekinmeden söylemiştir. Mülhitlere ve raks eden sufilere karşı oldukça sert bir tutum geliştirmiş olan Molla Arap, halkın sapkın inançlara düşmesini engellemek ve bidatlerden sakınması için yoğun bir şekilde mücadele etmiş ve bilhassa Rafiziler ve Erdebili (Safevi) gibi Şii taifelerine karşı amansız bir savaş vermiştir. Taşköprülüzade, bundan dolayı söz konusu fırkaların mensupları Molla Arap'ı düşman olarak gördüklerini ve toplantılarında sahabe-i kiram ile birlikte Molla'ya da lanet okuduklarını nakletmiştir.²⁹⁵

Molla Arap'ın eserlerinden bazıları şunlardır: *Tehzîbü 'ş-Şemâ'il fi men haşşa'llāhu bi-ekmeli'l-fezâ'il*. Bu kitap Sultan II. Bayezid'e ithafen yazılmıştır. Molla'nın yedi bölümden oluşan diğer kitabı ise *el-Maķāşid fi fezâ'ili'l-mesâcid*'dir. Bu eser de Sultan II. Bayezid'e ithafen kaleme alınmıştır. Aynı şekilde II. Bayezid'e ithaf edilmiş olan, farklı konulardaki kırk tane hadis-i şerifi içeren *Erba'üne hadîsen* isimli kitabı da telif eden Molla Arap, eserdeki hadislerle alakalı ayet ve rivayetlere de yer vermiştir. Cihadın faziletine dair kaleme aldığı eseri ise *es-Sedâd fi fazli'l-cihâd*'dir. Bunlardan başka, Molla Arap'ın yine dini ilimlere dair *en-Nihâye*, *Hidâyetü'l-ibâd ilâ sebîli'r-reşâd* ile *Mevlidü'n-nebî* isimli eserlerinin olduğu da bilinmekte olup ve onun kimya ilmine vakıf olduğu ileri sürülmüştür.²⁹⁶

1.11. Molla Zeyrek

Sultan II. Bayezid'in itibar edip çevresinde tuttuğu bir diğer Osmanlı âlimi ise "Molla Zeyrek" lakabıyla meşhur olan Molla Mehmet idi. Molla Zeyrek'in hayatının ilk dönemleri hakkında

²⁹⁴ Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, ss. 654-656; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, s. 303; Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.2, ss. 1082-1085; Özcan, "Molla Arap", ss. 240-241; Mehmed Süreyya, a.g.e., C.3, ss. 1028-1029; Turyan, a.g.e., s. 129.

²⁹⁵ Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, ss. 654-656; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, ss. 303-304; Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.2, ss. 1082, 1086-1087; Özcan, "Molla Arap", s. 240; Mehmed Süreyya, a.g.e., C.3, ss. 1028-1029.

²⁹⁶ Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.2, ss. 1085-1087; Özcan, "Molla Arap", ss. 240-241; Mehmed Süreyya, a.g.e., C.3, s. 1029

detaylı malumat bulunmamakla birlikte küçüklüğünde Hacı Bayram-ı Veli'den ders almış, hatta Molla'ya "Zeyrek" lakabını o vermiştir. Molla, Hızır Şah'tan ilim tahsil ederek kendisini geliştirmiş olan Molla Zeyrek, Bursa Muradiye Medresesi müderrislik yapmıştır. Ancak hangi tarihte ve nasıl bu müderrisliğe geçtiğine dair bilgi mevcut değildir. Molla Zeyrek'in İstanbul'un fethi sırasında diğer ulema ile birlikte orada hazır bulunduğu kaydedilmiştir. Fatih Sultan Mehmet, eğitimin kesintisiz sürdürülebilmesi için fetihden sonra birçok kiliseyi medreseye dönüştürmüş olup Zeyrek semtinde yer alan Pantokrator Manastırı'nı da medreseye dönüştürerek Molla Zeyrek'e tahsis etmiştir. dolayısıyla kaynaklar, Tahrir Defterlerinde söz konusu semtin isminin Mahalle-i Mescid-i Hoca Zeyrek olarak geçtiğini kaydetmişlerdir. Müderrislik görevi karşılığında günlük elli akçe maaş alan Molla Zeyrek, rivayete göre, bu paranın yirmi akçesini kendi harcamaları için ayırıp kalanını da Şeyh Hacı Bayram-ı Veli'nin fakir dervişlerine göndermiştir. Molla Zeyrek'in ibadetle meşguliyetinin, ilimle meşguliyetinden daha fazla olduğu ileri sürülmüştür.²⁹⁷

Molla Zeyrek, Fatih Sultan Mehmet'in iradesi üzerine Hocazade ile yaptıkları münazarada Sultan'ın, Bursa Sultaniye Medresesi müderrisi Hocazâde Muslihuddin Efendi'yi desteklemiş olmasından dolayı hakarete uğradığını düşünmüş ve bu olaya çok üzülmüştür. Fatih ise Molla Zeyrek'in mağrur ve sert tavrını kırdığını düşünmüş ve Zeyrek Efendi'nin görevli olduğu medreseyi de Hocazade'ye tevdi etmiştir.²⁹⁸ Molla Zeyrek, kırılan gönlü ile Bursa'ya gidip

²⁹⁷ Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, ss. 210-212; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, s. 126; Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.1, ss. 412-413; Mehmet İpşirli, "Molla Zeyrek", *TDVA*, C.30, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), s. 266; Bursalı Mehmed Tahir, a.g.e., C.1, s. 473; Mehmed Süreyya, a.g.e., C.3, s. 1026.

²⁹⁸ Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, ss. 212-214; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, s. 126; Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.1, ss. 413-417; Hoca Sadeddin Efendi, a.g.e., C.5, ss. 108-109; İpşirli, "Molla Zeyrek", ss. 266-267; Bursalı Mehmed Tahir, a.g.e., C.1, s. 473; Mehmed Süreyya, a.g.e., C.3, s. 1026. Ayrıca bkz. Süheyl Ünver, "İlim ve Sanat Tarihimizde Fatih Sultan Mehmed", içinde *İstanbul Risaleleri*, (Yay. Haz. İsmail Kara), (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995), s. 107. Bir gün Fatih Sultan Mehmed Han'ın huzurunda Seyyid Şerif Cürçani'den üstün olduğunu iddia etmişti. Bu söz Sultan'a ağır gelmiş ve o vakitte Bursa Sultaniyesi'nde müderris olan Hocazade'yi çağırarak Zeyrek Efendi ile münazara yapmasını istemişti. Hocazade, tevhidin delili konusunda bir sorusunu, cevap yazması için Zeyrek Efendi'ye göndermişti. Hoca cevap yazınca Fatih'in huzurunda bir araya gelmişlerdi. Aralarındaki hakemliği ise Molla Hüsrev yapmış, Veziriazam Mahmud Paşa da yedi gün süren bu münazarayı ayakta dinlemişti. Önce Hocazade söze başlamış, "Sultan bilsin ki, iddia edilenle delilin inkârı gerekmez. İnsanların, Hocazade tevhidi inkar etti, demelerinden korkuyorum." demişti ve sorusunu sormuştu. Zeyrek Efendi de cevabını vermişti. Aralarında büyük tartışmalar cereyan etmişti ve çok söz söylenmişti. Lakin mesele o gün çözüme kavuşmamıştı. Tartışma yedi gün devam etmişti. Sultan, altıncı gün, her ikisinden rakibinin yazdıklarını incelemesini istemişti. Zeyrek Efendi yanındaki nüshayı göstererek, "Yanımda bundan başka nüsha yok." demişti. Hocazade de "Bende başka bir nüsha daha var. Bunu ona vereyim, onun yazdığını alayım ve benim nüshamın zahriyesine yazayım." demişti. Vezir Mahmud Paşa bir divit getirip Hocazade'nin yanına koymuştu. O da yazmaya başlamıştı. Sultan latife yapmak için, "Hoca efendinin sözlerini yanlış yazma." demişti. O, "Ne kadar yanlış yazsam da bunlar onun hatalarından çok olamaz." diye cevap verince Sultan bu cevaba çok gülmüştü. Yedinci günde Hocazade'nin Zeyrek Efendi'ye üstünlüğü belirmeye başlayınca hakem olarak tayin edilen Molla Hüsrev, Hocazade'nin üstünlüğünü ilan etmişti. Sultan da Hocazade'ye dönerek, "Efendi, hadiste şöyle buyrulur: 'Kim bir delile dayanarak birini öldürürse malını da alır. Sen bu adamı öldürdün, ben de buna şahidim. Onun medresesini de sana verdim.'" demişti.

yerleşmiş, Hoca Hasan isminde varlıklı bir komşusu tarafından himaye edilmiş ve yaşamı için gerekli ihtiyaçlarının karşılanacağı taahhüt edilmiştir. Hoca Hasan'ın verdiği günlük yirmi akçe ile yetinmiş ve günlerini ibadetle geçirmiştir. Bir süre sonra durumdan pişman olan Fatih, Molla Zeyrek'in gönlünü almak için kendisine muhtelif görevler-makamlar teklif etmişse de Zeyrek Efendi, "Benim Padişahım Hoca Hasan'dır" deyip söz konusu ihsanları kabul etmemiştir.²⁹⁹ Molla Zeyrek, Sultan II. Bayezid devrinde tekrar itibar kazanmış ve ömrünün son dönemlerinde II. Bayezid onu günlük yüz akçe maaşla Bursa Müftülüğü görevine tayin etmiştir. Bir müddet bu görevini icra eden Molla Zeyrek, 1506 yılında vefat etmiş ve Bursa Pınarbaşı civarında defnedilmiş, ancak mezarının tam olarak nerede olduğu bilinmemektedir.³⁰⁰

Ömrünü talebe yetiştirmeye ve kitap mütalaa etmeye adanmış Molla Zeyrek, kitap yazımı işiyle pek uğraşmamış, ancak bazı değerli eserlerin haşiyelerine faydalı açıklamalar eklemiştir. Taşköprülüzade, ilmi bir risalesini gördüğünü ve bu eserin Zeyrek Efendi'nin zekasının keskinliğini gösterdiğine değinmiştir. Ona göre, Zeyrek'in bu keskin zekâsı doğruyu tespit noktasında ona engel olmakla birlikte bütün enerjisini itiraz etmeye yoğunlaştırmasına neden olmuştur.³⁰¹

1.12. Molla Hocasade (Molla Muslihuddin Mustafa)

Fatih Sultan Mehmet ve Sultan II. Bayezid dönemlerinin tanınmış ilim erbabından olan Hocasade'nin gerçek ismi Molla Muslihuddin Mustafa b. Yusuf b. Salih el-Bursevi'dir. "Hocasade" lakabıyla tanınmış olan Molla Muslihuddin Mustafa Efendi, 1434 civarında Bursa'da dünyaya gelmiştir. Babası Yusuf Efendi, Bursa tüccar tayfasından olup büyük servet sahibidir. O dönemlerde ticari faaliyetlerle meşgul olanlar "hoca" lakabıyla anıldığından Muslihuddin Mustafa Efendi de "Hocasade" olarak bilinmiştir. Aile olarak gayet lüks ve müreffeh bir hayatları olmasına rağmen, Hocasade'nin daha küçük yaşlardayken ticaretle meşgul olmasını isteyen babasını dinlemeyip ilim tahsiline yöneldiğini kaynaklar belirtmilerdir. Diğer kardeşleri lüks bir hayat sürerken, babası Yusuf Efendi, ticarete girmektense ilmi

Bkz. Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, ss. 212-214; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, s. 126; Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.1, ss. 413-417; İpşirli, "Molla Zeyrek", ss. 266-267.

²⁹⁹ Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, ss. 212-214; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, s. 127; Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.1, s. 418; Hoca Sadeddin Efendi, a.g.e., C.5, ss. 109-110; İpşirli, "Molla Zeyrek", s. 267; Bursalı Mehmed Tahir, a.g.e., C.1, s. 473.

³⁰⁰ Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.1, s. 419; İpşirli, "Molla Zeyrek", s. 267; Bursalı Mehmed Tahir, a.g.e., C.1, s. 473.

³⁰¹ Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, s. 214; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, s. 127; Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.1, ss. 418-419; Hoca Sadeddin Efendi, a.g.e., C.5, s. 110; İpşirli, "Molla Zeyrek", s. 267.

çalışmalar yapmak istediği için çok kızdığı Hocazade'ye günlük sadece bir akçe harçlık vermiştir.³⁰²

Meşhur evliyalarından Emir Sultan'ın talebelerinden biri olan Şeyh Veli Şemseddin, Hocazade'nin ilim tahsili yolunda çabalarını engellememesi, hatta onu bu konuda teşvik etmesi için babası Yusuf Efendi'yi ikna etmek için çok uğraşmış ancak bunda başarılı olamamıştır. Bununla birlikte, ilk tahsil yılları hayli sıkıntılı geçmiş olmasına rağmen Hocazade şevkini yitirmemiş, yılmadan bildiği yoldan ilerlemeye devam etmiştir. Hocazade temel ilimlerden sonra, Ağras Medresesi'nde müderrislik yapan, Ayasuluk Kadısı'nın oğlu Mehmet'ten- Ayasuluk Çelebisi olarak da meşhurdur- usul ilimlerini, meani (sözü mukteza-i hale, yerine ve duruma göre uyarlama) ve beyan (açıklama) ilimlerini tahsil etmiştir. Daha sonra ise Bursa Sultaniye Medresesi müderrisi Molla Hızır Bey b. Celal'den ders almıştır. Oldukça genç yaşta olmasına rağmen birçok ilim dalında kendini geliştirmiş, ilim tahsilindeki kabiliyeti ve çalışkanlığıyla kısa süre içinde Molla Hızır Bey'in dikkatini çekmeyi başarmış ve hocasının yardımcısı olmuştur. Hızır Bey, fevkalade zekâ, ihata ve sürat-i intikalinden dolayı Hocazade'ye "Akl-ı Selim" lakabını vermiştir.³⁰³ Bir süre sonra hocasının vasıtasıyla Sultan II. Murat tarafından Kestel Kadılığına tayin edilen Hocazade, daha sonra ise günlük on akçe maaşla Bursa'daki Esediye Medresesi müderrisliği görevine getirilmiştir. Bu medresede altı yıl kalan Hocazade, yokluk ve zorluk içinde ilmi çalışmalarına devam etmiş ve buradaki görevi esnasında Seyyid Şerif el-Cürcani'ye ait *Şerhu'l-Mevâkıf* isimli hacimli eseri ezberlemiştir.³⁰⁴

Hocazade, ilme ve âlime değer veren Fatih Sultan Mehmet Han ile de tanışmış ve Fatih Hocazade'yi kendisine özel hoca olarak tayin etmiştir.³⁰⁵ Bir süre sonra ise Sultan, Hocazade'yi (o sırada otuz üç yaşındaydı) günlük elli akçe maaşla Bursa Sultaniye Medresesi'ne, ardından İstanbul Sahn-ı Seman medreselerinden birine tayin etmiştir. Buradaki görevi sırasında

³⁰² Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, s. 214; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, s. 127; Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.1, ss. 419-420; Koca Hüseyin, *Bedâyi'u'l- Vakâyi*, C.2, (Moskova: İzdatelstvo Vostoçnoy Literaturı, 1961), vr. 286a, s. 589; vr. 295a, s. 607; Gelibolulu Mustafa Âlî, a.g.e., C.1, s. 111; Hoca Sadeddin Efendi, a.g.e., C.5, s. 110; Bursalı Mehmed Tahir, a.g.e., C.1, s. 340.

³⁰³ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 230. Ayrıca Bkz. Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, s. 216; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, s. 129; Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.1, s. 422; Koca Hüseyin, a.g.e., C.1, vr. 189a, s. 395; Koca Hüseyin, a.g.e., C.2, vr. 295a, s. 607.

³⁰⁴ Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, ss. 216-218; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, s. 129; Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.1, ss. 420-422; Koca Hüseyin, a.g.e., C.2, vr. 286a, s. 589; Hoca Sadeddin Efendi, a.g.e., C.5, ss. 110-111; Bursalı Mehmed Tahir, a.g.e., C.1, s. 340; Mehmed Süreyya, a.g.e., C.4, s. 1129; Saffet Köse, "Hocazâde Muslihuddin Efendi", *TDVA*, C.18, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), s. 207.

³⁰⁵ Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, s. 220; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, s. 132; Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.1, s. 425, Koca Hüseyin, a.g.e., C.2, vr. 287a, s. 591; vr. 287b, s. 592.

Hocazade, Fatih'in iradesi mucibince *Tehafütü'l-Felasife* isimli kitabını yazmıştır.³⁰⁶ Sahn-ı Seman müderrisliği görevinden sonra Hocazade, 1466/67 yılından itibaren sırasıyla Edirne Kadılığı ve İstanbul Kadılıkları görevlerinde bulunmuştur. Gençliğinde Alâaeddin Ali et-Tusi'nin (ö.1455) talebesi olan Karamani Mehmed Paşa 1478 tarihinde Fatih'in veziriazamı olunca Hocazade'yi İstanbul'dan uzaklaştırmaya çalışmış ve bunda da muvaffak olmuş, bu tarihten sonra Hocazade İznik'te müderrislik ve kadılık görevlerine tayin edilmiştir. Ancak Hocazade kadılık görevini bırakmış, Fatih'in vefatına kadar bu medresede ilmi faaliyetlerini sürdürmüştür.³⁰⁷

Fatih'in vefatından sonra tahta çıkan Sultan II. Bayezid günlük yüz akçe maaş bağlamak suretiyle Hocazade'yi Bursa Sultaniye Medresesi'ne tayin etmiş, ayrıca Bursa Müftülüğü görevini de ona tevdi etmiştir. II. Bayezid, Bursa görevi sırasında Hocazade'den *Şerhu'l-Mevâkıf* üzerine bir haşiye kaleme almasını istemiş ancak Hocazade felç geçirmiş olduğundan yazacak gücü kalmadığı için padişahın bu talebini geri çevirmiştir. II. Bayezid'in yoğun ısrarı üzerine haşiyeye başlayan Hocazade, yazdıklarını temize geçiremeden Bursa'da 1488 tarihinde vefat etmiş ve Emir Sultan'ın yanına defnedilmiştir. Söz konusu haşiye ise, Hocazade'nin talebelerinden Molla Bahaeddin tarafından temize çekilmiştir.³⁰⁸

Hocazade'nin iki oğlundan büyüğü Mehmed Efendi babasının sağlığında Çentik Medresesi müderrisliğinde ve Kite Kazası'nda kadılık görevlerinde bulunmuştur. Daha sonra Zeyniye Tarikatı'ndan Hacı Halife'ye intisap eden Mehmed Efendi derviş olarak İran'a gitmiş ve orada 1496/97 yılında vefat etmiştir. Hocazade'nin diğer oğlu Abdullah Efendi ise zeki bir gençken vefat etmiştir.³⁰⁹

³⁰⁶ Hocazade Fatih'in isteği üzerine *Tehafütü'l-Felasife* adlı eserini kaleme almıştı. Padişah, Alâaeddin Ali et-Tusi'den de aynı konuda bir eser yazmasını istemişti. Hocazade çalışmasını dört ayda, Ali et-Tusi altı ayda bitirmişti. Bu iki çalışmadan Hocazade'ninki daha değerli bulunmakla birlikte padişah her birini on bin akçeyle ödüllendirmişti, ayrıca Hocazade'ye bir de kaftan hediye etmişti. Bunun üzerine Ali et-Tusi İstanbul'u terk edip İran'a gitmişti. Detaylı bilgi için bkz. Köse, a.g.md., s. 208; Uzunçarşılı, a.g.e., s. 230; Koca Hüseyin, a.g.e., C.2, vr. 287b, s. 592.

³⁰⁷ Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, ss. 220, 222-224; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, ss. 132-133; Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.1, ss. 425, 429-432; Koca Hüseyin, a.g.e., C.2, vr. 287b, s. 592; Hoca Sadeddin Efendi, a.g.e., C.5, ss. 113, 114-115; Bursalı Mehmed Tahir, a.g.e., C.1, s. 340; Mehmed Süreyya, a.g.e., C.4, s. 1129; Köse, a.g.md., s. 208.

³⁰⁸ Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, s. 226, 236; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, ss. 134, 138; Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.1, ss. 436, 449-450; Koca Hüseyin, a.g.e., C.2, vr. 288b, s. 594; vr. 289b, s. 596; vr.290a, s. 597; Hoca Sadeddin Efendi, a.g.e., C.5, ss. 117, 120; Mehmed Süreyya, a.g.e., C.4, s. 1129; Uzunçarşılı, a.g.e., s. 230.

³⁰⁹ Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, s. 238; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, s. 140; Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.1, s. 451; Hoca Sadeddin Efendi, a.g.e., C.5, s. 121; Mehmed Süreyya, a.g.e., C.4, s. 1129; Köse, a.g.md., s. 208.

Ömrünü ilim tahsiline adanmış olan Hocazade, kendisinden sonra Osmanlı ilim hayatına ışık tutacak birçok talebe yetiştirmiştir. Molla Bahaeddin, Molla Siraceddin, Yarhisarlı Molla Mustafa Muslihuddin, Kirmasti, Nureddin Yusuf Karesi, Zeyrekzade Ahmed Rükneddin, Kadızade Kutbüddin Mehmed, Mirim Çelebi, Paşa Çelebi ve Gıyaseddin Kutbi gibi birçok tanınmış ulema Hocazade'nin rahle-i tedrisinden geçmiştir.³¹⁰ Taşköprülüzade'nin beyanına göre, Hocazade'nin ilmi kabiliyet ve tecrübesinin şöhreti İran'a ve Orta Asya'ya kadar yayılmıştır; hatta Timur Devleti hükümdarı Hüseyin Baykara (ö. 1556) cülusu vesilesiyle Sultan II. Bayezid'e gönderdiği bol hediyeler ve kıymetli mücevherlerle birlikte Hocazade'den ilim tahsil etmek üzere Horasan'lı bir âlimi de göndermiştir. Söz konusu talebe II. Bayezid'in buyruğu ve Sultan Baykara'nın hediyeleriyle Hocazade'ye gelmiş ve ondan bir ikram görmüştür. Hocazade, Seyyid Şerif Cürcani'nin *Hâşîye alâ Şerhi'l-Muhtasar*'ından "Tarîfü'l-İlm" kısmını okumasını istemiştir.³¹¹

1.13. Molla Yarhisarzade

Fatih ve Sultan II. Bayezid devrinin takdir ve taltif edilen önemli ilim erbabı şahsiyetlerinden bir diğeri de Muslihuddin Mustafa b. Evhadüddin el-Yarhisari Efendi'dir. Devrin önemli âlimlerinden ders alan Molla Yarhisarzade, Hocazade Muslihuddin Mustafa Efendi'nin en mümtaz talebelerinden birisi olmuştur. Çok değerli bir kişiliğe sahip olan, halk içinde büyük saygı ve takdir gören bir âlim olan Molla Yarhisarzade, Fatih döneminde önce İstanbul'daki Murad Paşa Medresesi'nde müderris olmuş, ardından Edirne'deki Atik Medresesi'nde müderrislik görevine tayin edilmiştir. Daha sonra ise Sahn-ı Seman medreselerinin birinde müderris olarak görevlendirilmiştir.³¹² Sultan II. Bayezid tahta çıktığında Molla Yarhisarzade'yi İstanbul Kadılığı makamına layık görmüş olmasına rağmen o bu görevi kabul etmemiştir. Taşköprülüzade'nin naklettiğine göre, dönemin vezirleri İstanbul Kadılığı görevini kabul etmesi için ısrar etmişlerse de o bunu tekraren reddetmiştir. Durumu II. Bayezid'e arz etmişler, o da "Ona kendi el yazımla bir mektup yazayım." diyerek bir mektup kaleme almıştır. Sultan mektubunda, "Bu kadılık görevini hak ettiğini biliyorum ve ben senden başkasını bu kadılık görevine getirirsem Allah'ın emrine karşı geleceğime de inanıyorum. Bu yüzden kadılık

³¹⁰ Köse, a.g.md., s. 208.

³¹¹ Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, s. 232; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, ss. 137; Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.1, s. 444; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.2, (Ankara: TTK, 1988), s. 598. Hocazade hakkında etraflı bir çalışma için Bkz. Orhan Koloğlu (Ed.), *Uluslararası Hocazade Sempozyumu (22-24 Ekim 2010 Bursa): Bildiriler = International Symposium on Khojazada (22-24 October 2010 Bursa); Proceedings*, (Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2011).

³¹² Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, s. 340; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, s. 184; Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.1, ss. 611-612; Koca Hüseyin, a.g.e., C.2, vr. 300b, s. 618; Hoca Sadeddin Efendi, a.g.e., C.5, s. 169; İpşirli, *Osmanlı İlmîyesi*, s. 208; Bursalı Mehmed Tahir, a.g.e., C.1, s. 464.

görevini kabul etmeni rica ediyorum.” demiştir. II. Bayezid’in mektubu üzerine Molla Yarhisarzade Sultanı kıramayıp görevi üstlenmeyi kabul etmiştir. Dolayısıyla 1495/96 yılında İstanbul Kadılığına nasedilmiş ve bu görevde on yıl kalmıştır.³¹³

Molla Yarhisarzade kadılığı görevini çok güzel yürütmüş, nazik üslubu ile halkın hoşnutluğunu kazanmış ve Molla’nın olgunluğunu herkes tasdik etmiştir. Şer’i konularda hüküm vermede keskin bir kılıç gibi davranan Molla Yarhisarzade, görevi sırasında halkın yararını koruyan bir tutum izlemiştir. Yarhisarzade İstanbul Kadılığı görevi devam ederken 1505/6 tarihinde vefat etmiş, kendisinin İstanbul’da inşa ettirdiği Yarhisari Mescidi’nin bahçesine defnedilmiştir.³¹⁴

Molla Yarhisarzade, hemen hemen bütün ilim dallarında söz sahibi olup dönemin âlimleri de onun ilimdeki üstünlüğünü ikrar etmişlerdir. Telif yazımıyla meşgul olmamış olan Molla, vebanın ortaya çıktığı beldeyi terk etmenin caiz olduğuna dair *Risâle fî Tecvîzi’l-Firâr ‘ani’l-Vebâ* isimli bir kitap kaleme almıştır.³¹⁵

1.14. Molla Kirmasti

Fatih ve II. Bayezid dönemi önemli Osmanlı âlimlerinden olan Yusuf b. Hüseyin el-Kirmasti, Bursa iline bağlı Mustafa Kemalpaşa’ya bağlı Kirmasti’de dünyaya gelmiştir.³¹⁶ Hocasade’nin talebelerinden olan Molla Krimasti, ayrıca kendi döneminin diğer âlimlerinden de dersler almış, Arapçayla birlikte şeriat ilimlerinde de ilerlemiştir. Molla Kirmasti, bazı medreselerdeki müderrislik görevlerinden sonra Sahn-ı Seman medreselerinden birine tayin edilmiştir. İlerleyen süreçte önce Bursa Kadılığı’na getirilen Molla Kirmasti, buradaki görevinin ardından İstanbul Kadılığı görevine tayin edilmiştir. Kadılığı sırasında iyi bir izlenim bırakmış, özellikle dini konulardaki titizliği ile halkın teveccühünü kazanmıştır. Taşköprülüzade’ye göre, “kadılık

³¹³ Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, ss. 340, 342; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, s. 184; Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.1, ss. 612-613; Koca Hüseyin, a.g.e., C.2, vr. 300b, s. 618; Hoca Sadeddin Efendi, a.g.e., C.5, ss. 169-170; İpşirli, *Osmanlı İlmîyesi*, ss. 208-209; Mehmed Süreyya, a.g.e., C.4, s. 1128.

³¹⁴ Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, ss. 340, 342; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, s. 184; Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.1, ss. 612-613; Koca Hüseyin, a.g.e., C.2, vr. 300b, s. 618; Hoca Sadeddin Efendi, a.g.e., C.5, ss. 169-170; İpşirli, *Osmanlı İlmîyesi*, ss. 208-209; Mehmed Süreyya, a.g.e., C.4, s. 1128.

³¹⁵ Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, s. 342; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, s. 184; Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.1, s. 613; Hoca Sadeddin Efendi, a.g.e., C.5, s. 170; Mehmed Süreyya, a.g.e., C.4, s. 1128.

³¹⁶ Mustafa Ağâh- Sahip Aktaş, “Yûsuf b. Hüseyin el-Kirmâstî’nin Hayatı ve Eserleri”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.12, (2018), s. 215.

süresince hoşnut eden bir tavırla ve takdir edilesi bir üslupla hareket etmiştir. Adalet hususunda kılıç kadar keskin olup bu hususta hiç kimsenin kınama ve yadırgamasından çekinmemiştir.”³¹⁷

Taşköprülüzade'nin aktardığı rivayete göre, Molla Kirmasti, Sultan II. Bayezid'in Veziriazamı Çandarlı İbrahim Paşa'nın huzurunda yapılan toplantıya günlük küçük sarığı ile katılmıştır. İbrahim Paşa onu bu haliyle görünce sebebini sormuş, o da “*Yaratanın huzuruna bu sarık ile çıktım, vezirin huzuruna çıkacağım diye onu değiştirmek istemedim*” şeklinde cevap vermiştir. Vezirlik makamını mescidin makamından üstün tuttuğu düşünülmesin diye bu şekilde hareket eden Molla Kirmasti'nin yanıtı Paşa tarafından çok beğenilmiştir. İbrahim Paşa durumu Sultan II. Bayezid'e de anlatmış, Molla'nın cevabı Sultan'ın da çok hoşuna gitmiş ve bu güzel davranışından dolayı II. Bayezid Molla Kirmasti'ye değerli hediyeler göndermiştir.³¹⁸

(*Haşiye-i şerh-i Mutavvel*), (*Kitabu'l-Muntehab mine'l-Meani*), (*Şerhu'l- Vikaye*), usul ilminden (*Hayber*) adında bir metin ile (*Zübdetü'l-Vusûl ilâ ilmi'l-Usûl*) isminde bir şerh, (*Tebyinûn fi'l-Meani ve'l-Beyan*), (*Haşiye-i şerh-i Miftah*), (*Şerhu Kitabı'l-Vakf*), (*Risale fi Fezail-i Cihad*) ve (*Akdar ü Vahibi'l-Kadr*) Molla Kirmasti'nin telif ettiği eserlerinden bazıları olarak kayda geçmiştir. 1514 tarihinde vefat eden Molla Kirmasti, kendi inşa ettirdiği ve bugün Kirmastili ismiyle bilinen mektebin yanına defnedilmiştir.³¹⁹

1.15. Molla Muarrifzade

Sultan II. Bayezid devrinin kıymetli ve erdemli Osmanlı âlimlerinden biri de Molla Muarrifzade idi. Balıkesir'de dünyaya gelen Muarrifzade, döneminin âlimlerinden dersler aldıktan sonra Molla Hızır Bey b. Celaleddin'in hizmetine girmiştir. Bir medresedeki görevinden sonra Sultan II. Bayezid'in hususi hocalığına tayin edilmiştir.³²⁰ Molla Muarrifzade'nin II. Bayezid'in nezdinde son derece kıymetli bir konumu vardı ve Sultan gerçekten de kendisini pek sevmiş ve takdir etmiştir. Öyle ki Sultan, Muarrifzade ile dostluğu olmasaydı inancının da düzelmesinin

³¹⁷ Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, s. 342; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, s. 184; Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.1, s. 614; Koca Hüseyin, a.g.e., C.2, vr. 300b, s. 618; Hoca Sadeddin Efendi, a.g.e., C.5, s. 170; İpşirli, *Osmanlı İlimiyesi*, s. 209; Agâh- Aktaş, a.g.e., ss. 219-222.

³¹⁸ Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, ss. 342-344; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, ss. 184-185; Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.1, ss. 614-615; Koca Hüseyin, a.g.e., C.2, vr. 300b, s. 618; Hoca Sadeddin Efendi, a.g.e., C.5, s. 170.

³¹⁹ Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, s. 344; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, s. 185; Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.1, s. 615; Koca Hüseyin, a.g.e., C.2, vr. 301a, s. 619; Hoca Sadeddin Efendi, a.g.e., C.5, s. 170; Mehmed Süreyya, a.g.e., C.5, s. 1692. Taşköprülüzade, Mecdi Efendi ve diğer ilk dönem kaynakları Molla Kirmasti'nin vefat tarihini 1494/95 olarak göstermişlerdir. Ancak Molla'nın görev süreleri göz önüne alındığında en tutarlı vefat tarihi olarak 1514 makul sayılmaktadır. Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Agâh- Aktaş, a.g.e., ss. 223-224; Bursalı Mehmed Tahir, a.g.e., C.1, s. 464.

³²⁰ Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, s. 322; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, s. 178; Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.1, s. 585; Koca Hüseyin, a.g.e., C.2, vr. 299a, s. 615; Hoca Sadeddin Efendi, a.g.e., C.5, s. 161.

mümkün olmadığı yönünde bir beyanda bulunmuştur. II. Bayezid Muarrifzade'yi, her fırsatta övmüş ve kendisine bol bol ikramda bulunmuştur. Ömrünün sonlarına doğru Muarrifzade görme yetisini kaybetmiş olsa da II. Bayezid onunla sohbet etmeyi vefatına kadar terk etmemiştir.³²¹

1.16. İdrisi-i Bitlisi

Sultan II. Bayezid devrinin güzide âlimlerinden biri de Molla İdris b. Hüsameddin Bitlisi'dir. "Hakimüddin" ve "Kemaleddin" lakaplarıyla da bilinen İdris-i Bitlisi, ilk tahsilini babası Hüsameddin Efendi'den almış, ayrıca döneminin fazilet ve sahibi kişilerinden akli ve dini ilimleri tahsil etmiştir. İdrisi-i Bitlisi'nin babası Hüsameddin Efendi İranlı yöneticilerin yoğun davetlerine olumlu karşılık vererek bir süreliğine İran'da divan hizmetlerinde bulunmuştur. İdris-i Bitlisi de babasının izinden giderek, 1478 senesinde Uzun Hasan'ın yerine tahta geçen Yakub Bey döneminde Akkoyunlu Devleti sarayında münşilik görevini yürütmüş ve hükümdarın şehzadelerine lalalık yapmıştır. Sultan Yakup'tan sonra Rüstem ve Elvend gibi beyler döneminde de münşilik görevini sürdürmüştür. İdris-i Bitlisi, Akkoyunlular İran tarafından ortadan kaldırılınca, Şah İsmail'in davetini kabul etmeyip önce Mekke'ye gitmiş, sonra oradan da Anadolu'ya geçmiştir.³²²

Sultan II. Bayezid İdris-i Bitlisi'ye çok fazla ilgi göstermiş, çeşitli ikram ve hediyelerle onu takdir etmiştir. Ayrıca II. Bayezid, İdris-i Bitlisi'ye her türlü imkân ve ortamı sağlayarak ondan Osmanlı tarihini yazmakla görevlendirmiş ve üzerine gayet sanatlı, geniş içerikli ve açıklamalı Farsça *Heşt Bihîşt* isimli güzel bir tarih eseri ortaya koymuştur. Eserini otuz ay içinde tamamlayıp 1506 yılında II. Bayezid'e takdim ettiğinde, Sultan'ın takdir ve mükafatlarına mazhar olmuş, ayrıca elli bin akçe nakit para verilerek ödüllendirilmiştir.³²³ Onun bu çalışması üslup ve ifade bakımından öncekileri geçmiş, sonraki edebiyatçılardan hiçbiri de bu seviyeye çıkamamış ve İdris-i Bitlisi döneminin eşsiz bir âlimi ve müellifi olarak kayıtlara geçmiştir.³²⁴

³²¹ Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, s. 322; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, s. 178; Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.1, ss. 585-586; Koca Hüseyin, a.g.e., C.2, vr. 299a, s. 615; 503a, s. 1023; Hoca Sadeddin Efendi, a.g.e., C.5, s. 161.

³²² Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, ss. 502-504; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, s. 247; Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.2, ss. 871-872; Hoca Sadeddin Efendi, a.g.e., C.5, s. 238; Bursalı Mehmed Tahir, a.g.e., C.3, s. 68; Abdülkadir Özcan, "İdris-i Bitlisi", *TDVA*, C.21, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), ss. 485-486.

³²³ Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, ss. 502-504; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, s. 247; Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.2, ss. 871-872; Hoca Sadeddin Efendi, a.g.e., C.5, s. 238; Bursalı Mehmed Tahir, a.g.e., C.3, s. 68; Özcan, "İdris-i Bitlisi", s. 486.

³²⁴ Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, ss. 502-504; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, s. 247; Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.2, ss. 872-873; Koca Hüseyin, a.g.e., C.2, vr. 452a,b, ss. 921-922; Hoca Sadeddin Efendi, a.g.e., C.5, ss. 238-239; Bursalı Mehmed Tahir, a.g.e., C.3, ss. 68-69.

Ayrıca II. Bayezid tarafından Arabistan Kazaskeri olarak görevlendirildiği kaynaklarda yer almıştır.³²⁵

II. Bayezid'in bütün ihsanlarına rağmen, başta Veziriazam Atık Ali Paşa olmak üzere dönemin devlet ricaliyle arası açık olan İdris-i Bitlisi Osmanlı Tarihi üzerine yazdığı söz konusu hacimli eserinin gerçek anlamda değerinin bilinmediği zannına kapılmıştır. Hac için saraydan izin istemiş ancak bu izin tam zamanında çıkmamıştır. 1511 Temmuz ayında hac yolculuğuna çıkabilen İdris-i Bitlisi, bir süre Kahire'de ikamet etmiştir. Bu süre zarfında Memluk Sultan Kansu Gavri ile görüşmüş, Mısırlı âlimler ile tanışmış ve nihayetinde İbrahim Gülşeni'nin hizmetine girmiştir. Daha sonra Mekke'ye geçip bir yıl kadar da burada kalan İdris-i Bitlisi, İstanbul'a gönderdiği bir mektupta telif ettiği eserin hala kıymetinin bilinmediğinden ve kendisine bu konuda haksızlık edildiğinden bahsetmiş ve İstanbul'a dönmek istemediğini belirtmiştir. İdris-i Bitlisi ancak 1512 yılında II. Bayezid'in vefatı üzerine Yavuz Sultan Selim'in tahta çıkmasından sonra İstanbul'a dönmüştür.³²⁶

Yavuz Sultan Selim döneminde de oldukça değer gören İdris-i Bitlisi, görüşleri ve kaleme aldıklarıyla doğu seferi sırasında Yavuz Sultan Selim'e siyasi açıdan çok faydası olmuştur. İdris-i vaazlarıyla yöre halkını Osmanlı Devleti yönetimine ısındırmaya çalışmış, Urmiye, İmadiye, Cizre, Bitlis, Palu, Siirt, Silvan, Çemişkezek, Sasun ve Sincar gibi bölgelerin herhangi bir savaş yaşanmadan Osmanlı idaresine girmesinde önemli hizmetleri görülmüştür. İstanbul'a dönüşünden sonra çoğu zamanını eser telifine ayıran İdris-i Bitlisi, 1521 tarihinde vefat etmiş ve Eyüp'te, zevcesi Zeynep Hatun'un yaptırdığı mescide yakın bir noktada, kendi adıyla anılan "İdris Köşkü ve Çeşmesi" denilen yere defnedilmiştir.³²⁷

1.17. Molla Mirim Çelebi

Sultan II. Bayezid'in taltif ve takdir ettiği önemli Osmanlı âlimlerinden bir diğeri de Molla Mirim Çelebi'dir. Osmanlı riyaziyecilerinden Kadızade denmekle meşhur Salahaddin Musa'nın torunu Kutbuddin Mehmed'in oğlu olan Mirim Çelebi'nin asıl ismi Molla Mahmut b. Mehmet b. Kadızade'dir. Mirim Çelebi Kadızade ve Ali Kuşçu'dan sonra Osmanlı dönemindeki en önemli matematikçi-astronomlardan birisidir.³²⁸ Mirim Çelebi kendi devrinin ünlü âlimlerinden dersler almış, ayrıca Hocazade ve Sinan Paşa gibi âlimlerin talebesi olmuştur. Tahsilini

³²⁵ Mehmed Süreyya, a.g.e., C.3, s. 792.

³²⁶ Özcan, "İdris-i Bitlisi", s. 486.

³²⁷ Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, s. 504; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, s. 247; Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.2, ss. 873-874 Bursalı Mehmed Tahir, a.g.e., C.3, s. 68; Mehmed Süreyya, a.g.e., C.3, s. 792; Özcan, "İdris-i Bitlisi", s. 486.

³²⁸ Salih Zeki, *Âsâr-i Bâkiye*, C.1, (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1329[1913], s. 199; İhsan Fazhoğlu, "Mîrim Çelebi", *TDVA*, C.30, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), s. 160; Adıvar, a.g.e., ss. 61-62.

tamamladıktan sonra sırasıyla Gelibolu Medresesi, Edirne Alibey Medresesi (Mehmed Tahir Efendi ve Salih Zeki'ye göre Edirne Taşlık Medresesi) ve Bursa Manastır Medresesi'nde müderrislik yapmıştır. Mirim Çelebi özellikle matematik ve astronomi alanlarında kendi devrinin en büyük otoritesi haline gelmiş; bu alanlardaki bilgi ve yetenekleri o dereceydi ki kendi döneminde kimseyi bu alanlarda konuşturması söz konusu bile olmamıştır. İlerleyen süreçte, Sultan II. Bayezid Mirim Çelebi'yi saraya davet etmiş, kendisine özel hoca olarak tayin ettikten sonra Mirim Çelebi'den matematiğe dair ilimler okumuştur.³²⁹

Sultan II. Bayezid tarafından takdir edilen ve müthiş bir itibar gören Mirim Çelebi, Yavuz Sultan Selim devrinde 1519 tarihinde Anadolu Kazaskeri olarak görevlendirilmiştir. Kısa süren kazaskerlik görevinden azledildikten sonra ise yüz akçe maaşla emekliye sevk edilmiştir. Mirim Çelebi hayatının son dönemlerinde hacca gitmiş, akabinde ise Edirne'ye dönmüştür. 1524/25 yılında ise vefat etmiş, Tunca kenarında bulunan Kasım Paşa Camii avlusuna defnedilmiştir.³³⁰

Doğruluk üzere bir kişiliğe ve naif huylu bir yapıya sahip olan Mirim Çelebi'nin, zorluklara karşı gayet sabırlı bir karakteri olup sadece kendi nefsinin ıslahı ile meşgul olmuştur. Akli ve nakli ilimlerle birlikte usul ve furu gibi birçok ilme dair malumat sahibi olmuş ve hemen hemen her ilmin yol ve yöntemlerini de vakıf olmuştur. Mirim Çelebi, Arapça ve Farsça kasideler yazmakla birlikte tarih ve münazara ilimlerine dair derinliğe sahip olmuştur. Bunların yanı sıra, Sultan II. Bayezid döneminde, Sultanın teşviki ile Osmanlıda riyaziye ve hey'et (astronomi) ilimlerinin geliştirilmesine bir hayli katkı sağlamış ve bu alanlarda birçok eser telif etmiştir.³³¹

Sultan II. Bayezid'in emriyle Uluğ Bey'in *ez-Zic* isimli kitabına 1499 yılında *Düstûrû'l- 'amel ve taşhîhi'l-cedvel* isimli Farsça bir şerh yazmıştır. Ali Kuşçu'nun astronomi konusundaki *el-Fethiyye* adlı eserine de *Şerhu'l-Fethiyye fi 'ilmi'l-hey'e* isimli bir şerh kaleme almıştır. Kiblenin tespitine dair bilgi veren *Risâle fi Semti'l-Kible* adlı müstakil bir kitap telif etmiştir. Bunlardan başka, görme olayı ve şartları, ışık, ışığın yayılması ve kırılması, gök kuşağı ve hâlenin oluşumuyla ilgili özellikleri incelediği *Risâle fi'l-hâle ve kavsi kuzah* (*Risâle fi kavsi*

³²⁹ Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, s. 522; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, s. 253; Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.2, ss. 900-901; Hoca Sadeddin Efendi, a.g.e., C.5, s. 246; Bursalı Mehmed Tahir, a.g.e., C.3, s. 277; Salih Zeki, a.g.e., C.1, s. 199; Fazlıoğlu, a.g.md., s. 160; Adıvar, a.g.e., s. 62.

³³⁰ Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, s. 522; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, s. 253; Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.2, s. 901; Hoca Sadeddin Efendi, a.g.e., C.5, s. 246; Bursalı Mehmed Tahir, a.g.e., C.3, s. 277; Salih Zeki, a.g.e., C.1, s. 199; Fazlıoğlu, a.g.md., s. 160; Mehmed Süreyya, a.g.e., C.3, s. 919; Adıvar, a.g.e., s. 63.

³³¹ Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, s. 524; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, s. 253; Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.2, ss. 901-902; Hoca Sadeddin Efendi, a.g.e., C.5, ss. 246-247; Bursalı Mehmed Tahir, a.g.e., C.3, s. 277; Salih Zeki, a.g.e., C.1, s. 199; Fazlıoğlu, a.g.md., s. 160; Mehmed Süreyya, a.g.e., C.3, s. 919.

kuzah ve'l-hâle) isimli bir eseri de mevcuttur. Mirim Çelebi'nin astronomiye dair eserleri ise şunlardır: *Risaletün fi'r-Rub'i'l-Mecib*, *Risaletün fi'r-Rub'i'l-Çamia*, *Risaletün fi'r-Rub'i'l-Mukantarât*, *Risaletü'z-Zerkale*, *Risaleü'l-Ceybu'l-Câmia* ve *Risaletün fi'l-Ameli bi'rRub'i's-Şikâri*. Mirim Çelebi ayrıca astroloji ilmine dair *el-Makâsıd fi'l-ihdiyârât* isimli bir eser telif etmiştir. Son olarak belirtmek gerekir ki Mirim Çelebi bu eserlerin çoğunu Farsça yazmış ve Sultan II. Bayezid'e ithaf etmiştir.³³²

Sonuç

Fatih Sultan Mehmet kendi saltanatı döneminde oldukça gelişmiş zengin, canlı, ilmi, edebi ve sanatsal bir ortam oluşturmuştur. Sultan II. Bayezid de ilim ve sanatsal açıdan parlak ortamda doğmuş ve bu muhit içinde yetişmiştir. II. Bayezid, babası döneminde oluşturulan verimli ilmi-kültürel ortamın canlı bir şekilde sürdürülmesi bağlamında hem şehzadeligi hem de saltanatı döneminde ilme, sanata ve edebiyata yoğun bir ilgi göstermiş, ilim meclislerinde âlimlerle birlikte bulunmuştur. Ayrıca, Osmanlı sınırları içinde veya dışından birçok âlim ile tanışıp ilmi münazaralar tertip ederek köklü Osmanlı ilim geleneğinin gelişerek devam etmesini sağlamıştır. Tarihe, edebiyata ve felsefeye derin ilgisi olan Sultan II. Bayezid, birçok değerli âlim, şair ve sanatkarı himaye etmiş, ilmi ve sanatsal faaliyetlerini sürdürebilmeleri için gerekli ortam ve imkânı onlara sağlamış ve maddi-manevi mükafatlarla köklü Osmanlı ilim, edebiyat ve sanat mirasına yüksek katkılarda bulunmuştur. Ayrıca, kendisi de bir şair olan ve âlim-derviş ruhlu Sultan II. Bayezid Han, Fatih Sultan Mehmet döneminde türlü haksızlıklara uğrayan ilim, edebiyat ve sanat erbabına karşı kadirşinas bir tutum sergilemiş ve haklarını iade etmek suretiyle onları Osmanlı toplumsal ve kültürel hayatına yeniden kazandırabilmiştir.

II. Bayezid dönemi Osmanlı ilim ve kültür tarihi açısından genellikle Bursa, Edirne ve İstanbul çevresinin oldukça hareketli olduğu ve Osmanlı ilim, edebiyat ve sanatsal faaliyetlerinin gelişim sürecinde söz konusu üç şehrin önemli rol oynadığı göze çarpmıştır. Söz konusu şehirlerde yetişen veya buralarda görevde bulunan, özellikle Molla Nıksari, Molla Lütüfî, Molla Zeyrek, Zenbilli Ali Efendi, Hatibzade, Hocazade, Müeyyedzade, İdris-i Bitlisi ve Mirim Çelebi gibi ilim ehli ve sanat erbabı şahıslar II. Bayezid döneminde Osmanlı Devleti'nin şer'i ilimlerle birlikte matematik, astronomi, edebiyat ve sanat alanlarında yüksek bir ilim merkezi haline gelmesinde büyük katkı sağlamışlardır.

³³² Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, s. 524; Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, s. 253; Mecdi Efendi, *Şakaik Tercümesi*, C.2, s. 902; Hoca Sadeddin Efendi, a.g.e., C.5, s. 247; Bursalı Mehmed Tahir, a.g.e., C.3, ss. 277-278; Salih Zeki, a.g.e., C.1, ss. 199-200; Fazlıoğlu, a.g.md., ss. 160-161; Adıvar, a.g.e., ss. 62-63; Mehmed Süreyya, a.g.e., C.3, s. 919.

Bunların yanı sıra, II. Bayezid, daha önce kurulmuş olan şeyhulislamlık ve kazaskerlik gibi yüksek makamlara tayin ettiği seçkin ulema mensuplarıyla söz konusu makamların liyakatle işlemesine ve devletin kurumsallaşmasına katkı sağlamıştır. Özellikle Şeyhulislamlık makamında bulunan Zenbilli Ali Cemali Efendi gibi, Anadolu ve Rumeli Kazaskerliği görevini yürüten Müeyyedzade Abdurrahman Efendi gibi liyakat ehli âlimler muhtelif din ve milliyetlerden oluşan toplumunun Osmanlı kurumlarına karşı teveccüh ve güvenin daha çok artmasında önemli rol oynamıştır.

Sultan II. Bayezid, babası Fatih Sultan Mehmet devrinde oluşmaya başlayan Osmanlı ilim, edebiyat ve sanat geleneğini coğrafi olarak yaygınlaştırmak ve nitelik açısından daha da geliştirmek suretiyle devam etmiştir. Hatta II. Bayezid devri, her ne kadar siyasi ve askeri açıdan “durgun bir dönem” olarak kayıtlara geçmiş olmasına rağmen ilmi çalışmalar, sanatsal ve kültürel faaliyetler açısından devletin en parlak dönemlerinden birini oluşturduğu gözlemlenmiştir.

KAYNAKÇA

- Adıvar, Adnan. *Osmanlı Türklerinde İlim*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982).
- Agâh, Mustafa – Aktaş, Sahip. “Yûsuf b. Hüseyin el-Kirmâstî'nin Hayatı ve Eserleri”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.12, (2018), ss. 211-250.
- Aksoy, Hasan. “Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi”, *TDVA*, C.31, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), ss. 483-485.
- Aktepe, M. Münir. “Taşköprizâde”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, C.12/1, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979), ss. 41-46.
- Altaş, Eşref. “Bilimlerin Konusu Üzerine Bir Tartışma: Molla İzârî'nin (ö. 901/1496) el-Ecvibe ‘alâ i‘tirâzâtı’s-Seb‘i’ş-şidâd Adlı Risalesinin Tahkik ve İncelemesi”, *İslam Tetkikleri Dergisi-Journal of Islamic Review*, C.13, S.1, (Mart 2023), ss. 205-242.
- Altunsu, Abdülkadir. *Osmanlı Şeyhülislâmları*, (Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1972).
- Baltacı, Cahid. *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, C.1-2, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2005).
- Baysun, Cavid. “Cemali”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, C.3, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979), ss. 85-88.
- Bursalı Mehmed Tahir. *Osmanlı-Muellifleri*, C.1-3, (Yay. Haz. Fikri Yavuz-İsmail Özen), (İstanbul: Meral Yayınevi, 1972).
- Demir, Ziya. *Osmanlı Müfessirleri*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006).
- Erdoğan, İsmail. “Hatibzadeler Ailesinin Amasya İlim Adamları Arasındaki Yeri”, *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı II*, (Amasya, 21-23 Nisan 2017), ss. 405-412.
- Erünsal, İsmail E. “Fatih Devri Kütüphaneleri ve Molla Lütüfi Hakkında Birkaç Not”, *Tarih Dergisi*, S.33, (1982), ss. 57-78.
- Eyice, Semavi. “Beyazıt II Camii ve Külliyesi”, *TDVA*, C.6, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), ss. 45-49.
- Eyice, Semavi. “Beyazıt II Camii ve Külliyesi”, *TDVA*, C.6, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), ss. 42-45.
- Fazlıoğlu, İhsan. “Mîrim Çelebi”, *TDVA*, C.30, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), ss. 160-161.
- Gelibolulu Mustafa Âlî. *Künhü'l-Ahbâr*, C.1, (Yay. Haz. Suat Donuk; Ed. Derya Örs), (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2020).
- Gökbilgin, Tayyib. “Müeyyedzade”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, C.8, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979), ss. 786-790.
- Gökbulut, Hasan. “Niksârî”, *TDVA*, C.33, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), s. 122.
- Gökyay, Orhan Şaik&Özen, Şükrü. “Molla Lutfi”, *TDVA*, C.30, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), ss. 255-258.

- Hoca Sadeddin Efendi. *Tacü't-Tevarih*, C.5, (Yay. Haz. İsmet Parmaksızoğlu, (İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979).
- İpşirli, Mehmet. “Bir İstanbul Kadısının ve Âliminin Kendi Kaleminden Biyografisi: Taşköprülüzade İsmeddin Ahmed Efendi”, *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C.9, (2015), ss. 79-81.
- İpşirli, Mehmet. “Molla Zeyrek”, *TDVA*, C.30, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), ss. 266-267.
- İpşirli, Mehmet. “Taşköprizâdeler”, *TDVA*, C.40, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, 2011), s. 154.
- İpşirli, Mehmet. *Osmanlı İlmîyesi*, (İstanbul: Kronik Kitap, 2021).
- Kınalızade Hasan Çelebi. Tezkiretü'ş-Şu'arâ, (Haz. Aysun Sungurhan), (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınları, 2017).
- Koca Hüseyin. *Bedâyi' u'l- Vakâyi*, C.2, (Moskova: İzdatelstvo Vostoçnoy Literaturı, 1961).
- Köse, Saffet. “Hocazâde Muslihuddin Efendi”, *TDVA*, C.18, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), ss. 207-209.
- Küçükdağ, Yusuf. “Zenbilli Ali Efendi”, *TDVA*, C.44, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), ss. 247-249.
- Küçükdağ, Yusuf. *Cemâli Ailesi*, (Ankara: Aksaray Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları, 2017).
- Mecdi Efendi. *Şakaik Tercümesi (Hadâ'iku'ş-Şakaik)*, C.1, 2, (Haz. Bilal Alpaydın - Fatih Odunkıran), (Ed. Derya Örs), (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2022).
- Mehmed Süreyya. *Sicill-i Osmani*, C.1-5, (Yay. Haz. Nuri Akbayar), (Çev. Seyit Ali Kahraman), (İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1996).
- Müstakimzade Süleyman Sadeddin. Tuhfe-i Hattatin, (İstanbul: Devlet Matbaası, 1928).
- Orhan Koloğlu (Ed.), *Uluslararası Hocazade Sempozyumu (22-24 Ekim 2010 Bursa): Bildiriler = International Symposium on Khojazada (22-24 October 2010 Bursa); Proceedings*, (Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2011).
- Özcan, Abdülkadir. “İdrîs-i Bitlisî”, *TDVA*, C.21, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), ss. 485-488.
- Özcan, Tahsin. “Molla Arap”, *TDVA*, C.30, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), ss. 240-241.
- Özen, Şükrü. “Sahn-ı Sema'da Bir Atışma: Gulam (Köle) Sinan'ın Mektubu”, *Osmanlı Araştırmaları*, C.38, S.38, (2011), ss. 160-192.
- Öztürk, Necdet. *Selef ile Halef Gölgesinde Sultan II. Bayezid (1481-1512)*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2023).
- Parmaksızoğlu, İsmet. “Molla Lutfi ile İlgili Yeni Bir Belge”, *Belleten*, C.44, S.176, (Ekim 1980), ss. 675-682.
- Reindl, Hedda. *II. Bayezid ve Çevresi, Hükümdarın Adamları*, (Çev. Ali Suat Ürgüplü), (İstanbul: Arvana Yayınları, 2014).

- Salih Zeki. *Âsâr-i Bâkiye*, C.1, (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1329[1913]).
- Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Âlimleri*, (*eş-Şakaiku'n-Nu'maniyye fi ulema'i'd-Devleti'l-Osmaniyye*), (Yay. Haz. Muhammet Hekimoğlu; Ed. Derya Örs), (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019).
- Taşköprülüzade Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri*, (*eş-Şakaiku'n-Nu'maniyye fi ulema'i'd-Devleti'l-Osmaniyye*), (Çev. Muharrem Tan), (İstanbul: İz Yayıncılık, 2019).
- Turyan, Hasan. *Bursa Evliyaları ve Tarihi Eserleri*, (Bursa: Öner Matbaası, 1982).
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, (Ankara: TTK, 1988).
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*, C.2, (Ankara: TTK, 1988).
- Ünal, Halit. “Ahîzâde Yûsuf Efendi”, *TDVA*, C.1, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988), s. 549.
- Ünver, Süheyl. “İlim ve Sanat Tarihimizde Fatih Sultan Mehmed”, içinde *İstanbul Risaleleri*, (Yay. Haz. İsmail Kara), (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995), ss. 99-122.
- Üzüm, İlyas. “Hatibzâde Muhyiddin Efendi”, *TDVA*, C.16, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), ss. 463-464.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Taşköprizâde Ahmed Efendi”, *TDVA*, C.40, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), ss. 151-152.